

קדושתא לשבת חמישית (לסדר 'ראה ראיתי') לר' אלעזר הקלירי

עמוס גאולה

א. 'שבת חמישית' והקריאה בה

בכ"י אוקספורד-בודלי MS Heb. d 41 (מס' 2714/9 בקטלוג נויבאוואר-קאולי) מופיעה, עם סיום הפיוטים לארבע הפרשיות ולפני תחילת הפיוטים לפסח, קדושתא קלירית שייעודה אינו ברור. בכותרתה מצוין: 'ראה ראיתי ר' אלעזר'. כדי לקבוע את ייעודה של קדושתא זו, נבחן תחילה אם אכן נרמזת במקורות שבת מצוינת כלשהי בין פרשת החודש לבין פסח (למעשה 'שבת חמישית'). ואכן, מתברר ששבת מעין זו כבר נרמזת במשנה. במסכת מגילה (ג, ד) מביאה המשנה את דיני הקריאה ב'ארבע הפרשיות'¹, ומסיימת: '...ברביעית – "החודש הזה לכם" (שמות יב, א), בחמישית חוזרין לכסדרן'. עצם הצורך לומר ש'בחמישית חוזרין לכסדרן' נובע ככל הנראה ממנהג קדום להוסיף על ארבע הפרשיות שבת מצוינת חמישית, כפי שכבר כתב ר' מאיר איש-שלום.²

מתי חלה השבת החמישית? בתלמוד הבבלי (מגילה ל ע"ב) מובאת ברייתא: 'ואיזו היא שבת רביעית כל שחל ראש חודש ניסן להיות בתוכה ואפילו בערב שבת'. השבת הרביעית היא אפוא השבת שלפני ראש חודש ניסן, או זו שבראש חודש ניסן שחל להיות בשבת. אם כן, כאשר ראש חודש ניסן חל בשבת, הרי השבת החמישית היא השבת (היחידה) שבין 'שבת החודש' לבין פסח, ואם ראש החודש חל באמצע השבוע, ישנן שתי שבתות הפסקה בין ראש חודש לבין פסח.

* ראשיתו של מאמר זה בעבודה שכתבתי בשנת תשנ"ז בהנחיית פרופ' שולמית אליצור. סמוך לאחר מכן, באותה שנה, יצא לאור הספר אבות הפיוט, מעוזבונו של פרופ' שלום שפיגל (ניו יורק וירושלים תשנ"ז), ובו נדפסה קדושתא זו לראשונה. עם זאת, בשל אופיו של הספר, נתפרסמה הקדושתא בצירוף חילופי נוסח מעטים והערות חלקיות וכמעט ללא פירוש, כפי שנמצא בעיזבון. מאמר זה מבקש אפוא להשלים את החסר, הן במבוא העיוני הן בנוסח (שאותו קראתי במקור בספריית הבודליאנה) ובחילופיו (כולל קטע גניזה שלא הובא אצל שפיגל), ובצירוף פירוש מלא. פרופ' אליצור טרחה רבות להשביח את המאמר כראוי לכבודו של פייטן דגול זה. הערותיה שזורות לכל אורך המאמר ותודתי נתונה לה על כך.

1 על מושג זה ופרטי דיניו ראה: 'ארבע פרשיות', אנציקלופדיה תלמודית, ב, ירושלים תש"ט, עמ' קסד ואילך.

2 ראה: פסיקתא רבתי, טז, מהדורת איש-שלום, דף עט ע"ב, הערה א.

אם ישנן שתי שבתות הפסקה, ניתן היה להבין שהמספר הסודר 'חמישית' המופיע כאן מתייחס אל רצף השבתות בסתם, ואם כך 'השבת החמישית' היא השבת הראשונה מן השתיים (זו הסמוכה לראש חודש).³ ואולם, שבתות הפסקה חלות גם בין 'ארבע הפרשיות', ומכאן ברור כי הספירה במשנה מתייחסת אל רצף השבתות המצוינות בלבד. השבת שלפני פסח נקראת בספרות הראשונים בשם 'שבת הגדול'.⁴ נראה אפוא שהשבת המצוינת ה'חמישית', שעליה אומרת המשנה 'חוזרין לכסדרן',⁵ היא זו שניתן לה לימים הכינוי 'שבת הגדול'.⁶

ואכן, ידוע כי ל'שבת חמישית', או 'שבת הגדול', היו מנהגי קריאה מיוחדים גם בתורה (כקריאה יחידה או כמפטיר) וגם בהפטרה.⁷ אחד המנהגים המוכרים הוא לקרוא בסדר

- 3 וכך כתב פליישר: 'שבת חמישית' – שבת הראשונה של חודש ניסן, זו שלאחר פרשת החודש ולפני שבת הגדול. בקהילות דרום אירופה שתי השבתות הללו נחשבו מצוינות וקושרו בפיוטים. ראה: ע' פליישר, 'פיוט ותפילה ב"מחזור ארץ ישראל' – קודקס הגניזה", קרית ספר, סג (תש"ן–תשנ"א), עמ' 240, הערה 150; הנ"ל, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 69. כך גם הבין נ' פריד, 'הפטרות אלטרנטיביות בפיוטי יניי וסאר פייטנים קדומים', סיני, סב (תשכ"ח), עמ' קלג, הערה 254.
- 4 כינוי זה מופיע לראשונה בספרי דבי רש"י (ראה: מ"מ כשר, הגדה שלמה, ירושלים תשכ"א, עמ' 50, הערה 1), אך ברור כי הוא קדום יותר, שכן שם הדיון הוא בטעם המנהג, שכבר נשכח מן ההמון. על הטעמים השונים שניתנו לשם זה, ראה: כשר, שם, עמ' 50–54.
- 5 בבבלי, מגילה, שם, נחלקו בהבנת המשנה 'בחמישית חוזרין לכסדרן': לפי ר' אמי 'לסדר פרשיות הוא חוזר' ולפי ר' ירמיהו 'לסדר הפטרות הוא חוזר'. בראשונים כאן יש פירושים שונים לקטע זה. לפי רבנו חננאל, מחלוקתם היא אם בארבע הפרשיות קוראים רק את הפרשה המיוחדת, או שקוראים גם בפרשת השבוע ומפטרין בפרשה המיוחדת, וכידוע, נחלקו בכך בני ארץ ישראל ובני בבל. ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 36.
- 6 'שבת חמישית' ככינוי קדום ל'שבת הגדול' או ככינוי רווח לשבת מסוימת לא מצאתי בספרות התלמודית וההלכתית כלל. נראה כי כשם ש'שבת רביעית' אינו שמה של השבת אלא 'שבת החודש', כך לא היה מעולם הביטוי 'שבת חמישית' שמה של שבת זו, אלא ציון למקומה בסדרת השבתות בלבד. במשנה, הבאה להוציא מידי המנהג לציין שבת חמישית, ודאי אי אפשר לקרוא לה בשם, שכן אפילו היה לה שם הרי באה המשנה לבטלו. נראה אפוא שלא היה לשבת זו שם קבוע כלל. הכינוי 'שבת הגדול' ניתן לה, מסיבות שונות, בתקופה מאוחרת יותר, ושם אחר כנראה לא דבק בה בשל חילוקי הדעות סביב הקריאה המיוחדת שנהגה בה. ייתכן שבמקום אחד נקראה 'שבת ראה ראיית' (וכך אולי עולה מכתורת הקדושתא שלפנינו בכ"י אוקספורד ובכ"י המוזאון הבריטי) ובמקום אחר בשם שונה, לפי קריאתה.
- 7 לעניין הקריאה בשבת הגדול ראה: פריד (לעיל, הערה 3), עמ' קלא–קלז. אישילוש (לעיל, הערה 2) שיער, כי על פי המנהג הייתה קריאה מיוחדת ל'שבת חמישית' בפרשת התמידים (במדבר כח, ב). לדעתו מנהג זה משתקף מן הפסיקתא, אבל כיום ברור שייעודה של פסקה זו, 'את קרבני לחמי', הוא לשבת ראש חודש. וראה עוד: פליישר, היוצרות (לעיל, הערה 3), עמ' 69, הערה 69; 'י' עופר, 'הפטרות שבת הגדול', המעיין, ג, לו (תשנ"ו), עמ' 16–20; ב' אליצור, פסיקתא רבתי: פרקי מבוא, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ט, עמ' 94–95.

'ויהי בחצי הלילה' (שמות יב, כט).⁸ כמו כן נזכרות הפטרות שונות, וביניהן 'וערבה לה' (מלאכי ג, ד), המסתיימת בפסוק: 'הנה אנכי שולח לכם את אליה... לפני בא יום ה' הגדול והנורא... (שם, כג), פסוק שהובא כאחד הטעמים לשם 'שבת הגדול'.⁹ גם הקראים קוראים לשבת שלפני פסח 'שבת הגדול', והם אומרים בה הלל הגדול, פיוטים ומזמורים.¹⁰ עוד מעניין לציין כי בשם 'שבת הגדול' כונו בקהילות שונות גם השבתות שלפני שבועות וסוכות וכן זו שלפני ראש השנה, ואף בשבתות אלה נהגו לומר יצרות ופיוטים מיוחדים.¹¹ לאור זאת ברור יותר המנהג לקרוא קריאה מיוחדת בשבת שלפני פסח ולפייטה כשבת מצוינת (ואולי הדברים נכונים ביחס לשתי השבתות גם יחד בשנה שבה ישנן שתי שבתות בין פרשת החודש לפסח).

הקריאה ב'ראה ראיתי' (שמות ג, ז), שאותה מפייטת הקדושתא שלנו, הייתה כפי הנראה אחת הקריאות ל'שבת הגדול'.¹² בשבת זו הפטירו, על פי העולה מן הקדושתא, במיכה ז, טו: 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות', שכן בפסוק זה מופיעות, כמקובל בארץ ישראל, מילה או מילים מראש הקריאה בתורה (רא"ה, מצרים).¹³ לפי מקומה ועניינה של הקדושתא, סביר בהחלט זיהויה עם 'השבת החמישית', היא כנראה 'שבת הגדול'.¹⁴

8 כך סבור פליישר, והוא סומך את דבריו על פיוטים ועל סדר הפסיקות (הבאת 'ויהי בחצי הלילה' לפני 'שור או כשב [=א' של פסח] בכתבי יד מסוימים). ראה: פליישר, מחזור (לעיל, הערה 3), עמ' 235–242, ובייחוד עמ' 240–242. איש-שולם הסיק מסדר הפסקאות שאת 'ויהי בחצי הלילה' קראו ביום טוב ראשון של פסח (ראה: פסיקתא רבתי, יז, דף פה ע"א, הערה א). לדעת בנימין אליצור, 'הבאת הפסקא "ויהי בחצי הלילה" בראש הפסקאות לפסח מצביעה על קריאה משמות יב בראשון של פסח כמנהג מרכזי אצל עורכי מסירות המדרשים, אולם אין לדעת אם המנהג האמתי המשתקף כאן הוא אכן פתיחת הקריאה ב'ויהי בחצי הלילה', או שמא נפתחה הקריאה ב"משכו" (שמות יב, כא), והעורכים אשר חיפשו חומר מדרשי לקריאה זו מצאו את החומר לפרשת "ויהי בחצי הלילה" שבהמשך הקריאה והתאימהו ליעדו החדש'. ראה: אליצור, שם, עמ' 97, וראה שם, עמ' 93–99; הנ"ל, 'מנהגי הקריאה וההפטרה של בני ארץ ישראל הקדומים בחג הפסח', כתלנו, יג (תש"ז), עמ' 479–491.

9 ראה לעיל, הערה 4, וכן: ר' עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, ד, או"ח, סי' לט.

10 ראה: כשר (לעיל, הערה 4), עמ' 52.

11 כשר, שם, עמ' 54.

12 פליישר, מחזור (לעיל, הערה 3), עמ' 241, הערה 193. מאן דן בקדושתא שלנו אגב דיונו בזיהוי הסדרים במחזור התלת שנותי, וטען כי קריאה זו הייתה מיועדת לשבת מיוחדת, מכיוון שהסדר המקובל נפתח בשמות ג, א. ראה: J. Mann, *The Bible as Read and Preached in the Old Synagogue*, I, Cincinnati 1940, p. 368, n. 394

13 על מנהג בני ארץ ישראל לבסס את ההפטרה על שיתוף לשון ראה: ח' לובאן, 'חוק ה"גזירה שוה" בהפטרות (לחקר תולדות הקריאה בספרי הנביאים)', סיני, ע (תשל"ב), עמ' 126–156; י' עופר, 'סדרי נביאים וכתובים', תרביץ, נח (תשמ"ט), עמ' 155–189.

14 וכך כתב פליישר בספר חנוך ילון: 'הקרובה מכוונת בלי ספק לשבת הגדול, כמוכח ממקומה בכה"י... (ראה):

ב. תיאור כתבי היד

- ארבעה כתבי יד ידועים לקדושתא זו, כולם מן הגניזה הקהירית:¹⁵
- א** כ"י אוקספורד-בודלי MS Heb. d 41 (מס' 2714/9 בקטלוג נויבאוואר-קאולי), עמודים 54א–55א (נוסח הפנים).
- ב** כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 5557 N, דף 41.
- ג** כ"י קימברידג' T-S NS 38a.74a.
- ד** כ"י קימברידג' T-S NS 236.8.
- מתוך ארבעת כתבי היד רק כ"י א שלם, ומכתבי היד האחרים נותרו בידינו קטעים (וקרעים) בלבד. מסיבה זו, ובשל כתיבתו הבהירה של כ"י א, קבעתי אותו כנוסח הפנים.

1. כ"י א

כ"י אוקספורד-בודלי MS Heb. d 41, דפים 29–56 הוא קובץ של פיוטים לארבע הפרשיות ולפסח. הוא ערוך לפי סדר הפרשיות וכולל שבעתות וקדושתאות לכל שבת ושבת. כתב היד, כפי שהוא מונח לפנינו, נכתב בידי שני מעתיקים, והשני הוסיף לקובץ תוספות בדפים נפרדים, שאותם הוא צירף לקובץ,¹⁶ תוך שהוא 'מעמד' מחדש חלקי דפים של המעתיק הקודם שנשקו לדפיו.¹⁷ ההבדלים בין שתי ההעתקות ניכרים בסימנים חיצוניים. בין היתר יש לציין כי ההעתקה הראשונה מנוקדת והשנייה לא. על פי פרופ' מלאכי בית אריה, עמו בחנתי את כתב היד, הנתונים הקודיקולוגיים והפליאוגרפיים של ההעתקה הראשונה אופייניים לביזנטיון (דרום איטליה) סביב המאה ה"א. לעומת זאת ההעתקה

ע' פליישר, 'לפתרון של כמה בעיות יסוד במבנה הקדושתא הקלאסית', ספר הזיכרון לחנוך ילון, בעריכת י' קוטשר ואחרים, ירושלים תשל"ד, עמ' 451, הערה 19). ואולם, כאמור, בספרו על היוצרות (לעיל, הערה 3), עמ' 69, הערה 69, כתב שקדושתא זו היא לאחת משתי השבתות, שבת חמישית או שבת הגדול (כאשר הן אינן חופפות). וראה הדיון אצל ש' אליצור, פיוטי ר' אלעזר בירבי קילר, ירושלים תשמ"ח, עמ' 122.

15 לקדושתא זו או לחלקיה אין ידועים כיום כתבי יד נוספים, על פי בדיקה ברשימות המכון לחקר השירה והפיוט, ותודתי לדר' שרה כהן על הסיוע בבדיקה זו. הבדיקה גם העלתה כי ישנו פיוט נוסף הפותח באותו צירוף, 'אסירי פרך', והוא יוצר לפרשת פקודי ליוסף בן אביתור (כ"י אוקספורד-בודלי MS Heb. e 39 דף 173 ע"ב [מס' 2712/31 בקטלוג נויבאוואר-קאולי]; כ"י אדלר 3477.2 (ENA). פתיחתו ('אסירי פרך בהתעתק / מכור עבודות לפדות') אולי הושפעה מלשון הפיוט שלפנינו.

16 המעתיק השני הוסיף פיוטי יוצר (נדפסו אצל אליצור, לעיל, הערה 14) ומעריב.

17 על כתב יד זה ועל העימוד מחדש ראה: ש' אליצור, בתודה ושיר – שבעתות לארבע פרשיות לרבי אלעזר בירבי קילר, ירושלים תשנ"א, עמ' 13–16. על החוקרים שהזכירו כתב יד זה, ראה שם, הערה 14. [ראה הוספה בסוף המאמר.]

השנייה מצטיינת בהבלטת תבניות הפיוטים. אופן כתיבת הפיוטים וציון הכותרות (כמו בראש פיוט ו) מורים על הבנה טובה של המעתיק במבנה הקדושתא.

הקדושתא שאנו עוסקים בה מתפרשת על פני שלושה עמודים, 54א–55א, והיא קומפוזיציה חדשה שנוספה בידי המעתיק השני. העמודים בדף הראשון מכילים שלושים ותשע שורות, והעמוד בדף השני מכיל שלושים ושלוש שורות. הכתיבה מזרחית, מרובעת וברורה; אינה מנוקדת, מלבד מילים בודדות. הכתיב מלא בדרך כלל. בציטוטי הפסוקים, בהזכרת שם ה' ובחזרות נהוגים קיצורים.

שלושת העמודים שלמים אך לוקים בטשטוש מסוים לאורך השוליים הפונים אל החוץ. כמו כן הדף הראשון (54) עשוי משתי רצועות תואמות שנתפרו לכל אורכן בתפירה עדינה, שכמעט אינה פוגעת באיכות הקריאה. מעיון בכתב היד ניכר בבירור שהתפירה קדמה לכתיבה. השימוש בקלף המאוחה נבע ככל הנראה ממחסור בחומר כתיבה.

בראש הקדושתא רשומה כותרת: 'ראה ראיתי ר' אלעזר'. לפי כותרת זו מיוחסת הקדושתא לר' אלעזר בירבי קליר. עמ' א מכיל את המגן, המחיה, המשלש, פיוט ד, פיוט ה (שזוהה כעשירייה של ינאי; ראה בפרק על מבנה הקדושתא) ופיוט ו. המעתיק השתדל לשמור על מבנה נכון של הפיוטים. בשלושת הפיוטים הראשונים כוללת כל שורה ארבעה טורים. שרשרת הפסוקים מוכנסת לפני מן השורות. לפיוט ו יש כותרת: 'ראה ראיתי', ומובאת בו מחרוזת אחת בכל שורה, תוך הבלטת מילות הקבע הבאות בראשי המחרוזות. עמ' ב פותח בפיוט ז, הכתוב תוך שמירה קפדנית על המבנה הסימטרי שלו. הסילוק נכתב ברצף ומסתיים בראש העמוד הבא (שורה שישית).

לפני הקדושתא הועתקו, מיד אותו המעתיק, שבעות קליריות להחודש: 'החודש אשר הכין ידידי' ולאחריו 'ובני ציון אתם'.¹⁸ לאחר הסילוק, בעמ' ג, באה השלמת קרובה לאותו סדר, והיא חתומה 'שלמה חזק'.¹⁹ עמ' ג כתוב כולו בכתיבת המעתיק השני על גבי כתיבת המעתיק הראשון וניכר שנמחק כאן פיוט שהעתיק המעתיק הראשון.

18 נדפסו אצל אליצור, בתודה ושיר, שם, עמ' 100–114.

19 התפרסמה אצל פליישר (לעיל, הערה 14), עמ' 451–452; ואצל שפיגל (לעיל, הערת הפתיחה), בהמשך לקדושתא שלנו. וראה: מ' זולאי, 'מחקרי ינאי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ב (תרצ"ו), עמ' שלג, והערה 2. לאחריה באה שבעתא לר' אלעזר 'קול אביב', נתפרסמה בידי ש' שפיגל, 'אלעזר בירבי אבון בין פיוטי הקלירי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ה (תרצ"ט), עמ' רפא–רפה. שבעתא זו מיוסדת על הקריאה 'זיהי בחצי הלילה', ולפי פליישר היא לשבת הגדול.

2. כ"י ב

כ"י המוזאון הבריטי Or. 5557 N, דף 41, מכיל שני עמודים. הם כתובים כתיבה מרובעת ומנוקדת והכתיב שלהם 'מלא דמלא' (כתיב מלא נוהג בו אפילו בפסוקים; בשל ריבוי השינויים בכתיב לא הבאנום בחילופי הנוסח, להוציא אלה שיש להם משמעות). יד אחרת הוסיפה לטקסט ניקוד טברני המורה כנראה על הגייתו של המנקד.

עמודים אלה, וכן העמודים שלפניהם ולאחריהם בטומוס, קרועים בחלקם העליון. כפי שנראה להלן, הקרע הוא של כחמש שורות בראש כל עמוד ועמוד. יצוין כי הפיוטים השכנים לקדושתא שלנו כתובים באותו כתב אך ללא ניקוד: דף 40 – יוצר להחודש 'אצילי שושנה אומצו בכשרון', החתום 'אלעזר קליר';²⁰ דף 42 – קרובה לאחת משבתות הנחמה, 'עניה סוערה'.

הקדושתא פותחת, בחלק התחתון של עמ' א, בכותרת: 'קדוש ראה ראיתי', ללא ייחוס. עמוד זה מסתיים לקראת סוף המגן ('אבות', שורה 23). עמ' ב מתחדש, במקוטע, בשרשרת הפסוקים של המחיה (אך גם סטרופת הסיום המדומה פגומה בו), ומסתיים לקראת סוף פיוט ד ('הרבית', שורה 86). הטורים כתובים ברצף אחד ובכל שורה כשלושה טורים. לפי החלק החסר, ניתן להעריך כי בכל עמוד היו בסך הכול עשרים וחמש שורות והקרע חיסר כחמש שורות מראש כל אחד מן העמודים.²¹

3. כ"י ג

כ"י קימברידג' T-S NS 38a.74a מכיל דף אחד הכתוב משני צדיו שנקרע לאורכו, וכך נוצר חסר מסוים לאורך הקריעה ובעיקר במרכזה. רצועות אלה קרועות גם לרוחבן ואוחו בצילום, אך עדיין יש פגיעה מסוימת בכתוב (בכל מקום שכתב היד היה קרוע או בלתי ניתן לקריאה לא התייחסתי אליו בחילופי הנוסח).

בכל אחד מן העמודים אחת עשרה שורות. הכתב מרובע, גדול וקריא במיוחד, וללא ניקוד כלל. הכתיב מלא ונוהג אף בפסוקים. במקום אחד (שורה 72) ישנה בגיליון הערת קרי וכתב. ציטוטי הפסוקים באים בו בדרך כלל במלואם.

בתחתית העמודים ישנם שרבוטים שונים, שניכר כי נעשו לאחר העתקת הקדושתא. בעמ' א למטה, מצד שמאל, רשומה סדרה של אותיות כפולות (תת טט וכדומה), בזו אחר

20 החתימה 'אלעזר קליר' חריגה, וייחוסו של פיוט זה לר' אלעזר בירבי קליר אינו ודאי. ראה נוסח היוצר הזה ודיון בו אצל אליצור (לעיל, הערה 14), עמ' 26–27, 379–385.

21 למקבילה בכתב יד זה כבר רמז זולאי (לעיל, הערה 19), עמ' שלג.

זו, בכתיבה לא מיומנת, השייכת כנראה לאחד התלמידים.²² בשני צדיו התחתונים של עמ' ב ישנם קווי שתי וערב, וגם אותם יש לשייך כנראה לתרגילי המתלמידים. עמ' א של כתב יד זה פותח בפסוק האחרון מפסוקי השרשרת של המחיה (שורה 43), ועמ' ב מסתיים בתוך פיוט ד ('הימרתה', שורה 79).

4. כ"י ד

כ"י קימברידג' T-S NS 236.8 מכיל דף אחד שרק צד אחד שלו שייך לקדושתא שלנו. קטע זה קרוי בחלקו התחתון ומכיל שתיים עשרה שורות מחלקו העליון. השורה הראשונה פותחת בסוף המשלש ('גואלם', שורה 70) והעמוד נקטע לקראת סוף פיוט ד ('זוכר הברית', שורה 91), וכך עיקרו של הקטע הוא פיוט ד. מצבו של כתב היד אינו טוב במיוחד ויש בו קטעים מטושטשים גם בתוך השורות. הכתיבה מרובעת ומנוקדת בניקוד טברני והכתיב מלא. מתוך חילופי הנוסח ניכרת בכתב היד קפיצה ברורה של המעתיק (ללא הגהה) או קיצור מכוון, והדבר אולי מלמד על טיבו של כתב היד. על פי חילופי הנוסח ניתן לומר, באופן כללי, כי כתבי היד ב רג שייכים לקבוצה אחת, הנבדלת בכמה וכמה הבדלים מכ"י א. כ"י ד דומה יותר ל-א אך קשה להכריע בדבר.

ג. ייחוסה של הקדושתא לקלירי

הבסיס העיקרי לייחוס הקדושתא לקלירי הוא, כאמור, הכותרת בכ"י אוקספורד המייחסת את הקדושתא לר' אלעזר (זהו כינויו הרגיל של הקלירי בקטעי הגניזה; בכ"י ב ישנה כותרת ללא ייחוס). חתימה מובהקת של הקלירי חסרה בו: פיוט ה, שבו נהג הפייטן לחתום בשמו, חסר בכתב היד; וחתימת 'הודה' או 'הודיה', הבאה לעתים בפיוט ג (כמו ב'אזכיר סלה' לזכור וב'אתית עת דודים' להחודש), אינה מצויה לפנינו.²³

יחד עם זאת, מוסכם על החוקרים כי יש לקבל את הייחוס הזה. זולאי דן בכתב היד וכתב: 'אין לפקפק בעצם הקרובה שלקלירי היא, כנראה מתוך מבנה הקרובה ולשונה'.²⁴ פליישר ציין את הייחוס בסימן שאלה, בספר הזיכרון לחנוך ילון, אך במקום אחר הניח

22 דוגמה בעלת דמיון רב לשרבוטי אותיות שכאלה ניתן למצוא בכ"י T-S H 17.6, שבו שימש כתב יד של קרובת יניי לדברים ב, ב (פרסם במהדורה פקסימילית 'יהלום, פיוטי יניי מן הגניזה, ירושלים תשל"ח, עמ' 153-156) כטיטה למלמד ולתלמידו.

23 אך באשר לפיוט ג' דרכו של הקלירי מגוונת ואין לצפות כאן בהכרח לחתימה מובהקת.

24 ראה: זולאי (לעיל, הערה 19), עמ' שלג.

ייחוס זה כדבר פשוט.²⁵ לדעת אליצור הקדושתא 'נראית קלירית באופיה',²⁶ ונראה אפוא שייחוס זה סביר.

על ייחוס הקדושתא לקלירי יש לעמוד גם מתוך המקבילות בין הפיוטים. כך, למשל, ישנן מקבילות בין השבעתא להחודש 'ראשון אימצתה'²⁷ ובין הקדושתא שלנו, ובין אלה לפיוטים אחרים, קצתם חתומים בשמו. הדמיון בין המקבילות יכול לחזק הן את ייחוס השבעתא לקלירי הן את ייחוסה של קדושתא זו אליו.²⁸

ד. מבנה הקדושתא

הדיון במבנה הקדושתא מתבסס על כ"י א (המכיל את הפיוטים א-ג, ד, ו, והיט אחד וסילוק). קשה לדעת בוודאות אם מלבד פיוט ה, שהושמט מן הקדושתא המקורית (ראה להלן) לטובת עשירייה של ני"י, הוכנסו בקדושתא שינויים נוספים (דוגמת השמטת רהיט). יחד עם זאת, בקטעים שנותרו מהם כתבי יד מקבילים יש חפיפה לכתב יד זה, ואף קשה להניח כי מעתיק שבא להוסיף פיוטים לכתב היד יחסיר ממנו פיוטים אחרים. ובכלל, מעתיק זה מוחזק בדייקנותו ובטיב מסורותיו.

החטיבה הראשונה, המגן והמחיה: פיוטים אלה בנויים במתכונת הקלירית הקלסית. בכל אחד מהם שלוש סטרופות מרובעות, עם אקרוסטיכון אלפביתי (מגן: א-ל, מחיה: מ-צ כפולות) וחרוז (המתחלף מסטרופה לסטרופה), ומשקל בן שלוש או ארבע הטעמות.²⁹

25 ראה: פליישר (לעיל, הערה 14), עמ' 451; הנ"ל, היוצרות (לעיל, הערה 3), עמ' 69, הערה 69.
 26 ראה: ש' אליצור, 'קהל המתפללים והקדושתא הקדומה', כנסת עזרא – ספרות וחיים בבית הכנסת: אסופת מאמרים מוגשים לעזרא פליישר, בעריכת ש' אליצור ואחרים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 185, הערה 46.
 27 ראה: אליצור (לעיל, הערה 17), עמ' 94–99.

28 השווה למשל הסגנון: אצלנו 'היות גנונים במגינת איתנים' (שורה 24), ובשבעתא להחודש 'ראשון אמצת': 'גנונים במגינת החודש הזה' (אליצור, שם, עמ' 95); בשבעתא להחודש 'החדש אשר הכין': 'אמוצים גנונים בחודש האביב' (שם, עמ' 101), ובקדושתא הקלירית לזכור 'אלהים אל דמי': 'בצלם היות גנונים'. והתוכן: אצלנו 'זכר למו ברית אבותם' (שורה 7), ובשבעתא להחודש 'ראשון אמצת': 'בזוכך ברית ראשונים'; אצלנו: 'חתך לאחור קץ עבדותם' (שורה 8), בשבעתא להחודש 'ראשון אמצת': 'דרור חשת בו קפות', ובשבעתא להחודש 'החדש אשר הכין': 'בלע בלא עת קצי לרדד'; אצלנו: 'מדלג הרי בתר' (שורה 25), 'סגוליו להדיר' (שורה 30), ובשבעתא להחודש 'החדש אשר הכין': 'דילג הרים קיצובי / דרור לקרוא לבלתי עצבי'. יש לציין גם את דרך הבאת הדרשות האנלוגיות בסילוק, שהיא קלירית מובהקת. ראה: ש' אליצור, 'לדרכי עיצובה של הדרשה האנלוגית בפיוטים', הגיון ליונה – היבטים חדשים בחקר ספרות המדרש, האגדה והפיוט, בעריכת ל' לוינסון ואחרים, ירושלים תשס"ז, עמ' 499–528, ושם, עמ' 500, הערה 6, ועמ' 520.

29 וכנראה שלוש הטעמות לטור. על הבלעת מילים בהטעמת הפייטנים ראה: ע' פליישר, 'עיונים בדרכי השקילה של שירת הקודש הקדומה', הספרות, ו (תשל"ז), עמ' 70–83.

המשלש: גם הוא מופיע כאן בדגם המצוי אצל הקלירי: סיום האלפבית (ק-ת, ארבע פעמים כל אות) בארבע סטרופות מרובעות. דבר זה גורם להארכה מסוימת של הפיוט, מה גם שמקצב הטורים אינו מתקצר.

סטרופות סיום: אחרי שרשרות הפסוקים של המגן והמחיה באות 'סטרופות סיום', מרובעות אף הן (אם כי מקצבן קצר יותר), אך ללא אקרוסטיכון. הסטרופות א' ב' באות, כמקובל, לאחר שרשרת הפסוקים והן פותחות במילת שרשור ומסיימות בלשון 'מעין החתימה'.³⁰ בתוך שרשרת הפסוקים של המשלש באה סטרופת סיום מדומה (ג'), הפותחת אף היא במילת שרשור (וראה בחילופי הנוסח), וטוריה מביאים בראשיהם ארבע פעמים את האות ת'.³¹

שרשרות הפסוקים: שרשרות הפסוקים של המגן והמחיה פותחות בפסוקי שמות ג, ז (במגן), ח (במחיה). מכיוון שפייטנים נוהגים להביא במקום זה את הפסוקים הראשונים של קריאת היום בתורה, סביר מאוד להניח שגם כאן מכוון הקלירי לשני הפסוקים הראשונים שנקראו בציבור בשבת זו.³² אחרי המשלש בא פסוק מן הנביאים, ואף כאן ניתן לקבוע – על פי מנהגם של פייטנים במקום זה בקדושתאות³³ – שהפסוק שימש כהפטרת היום.³⁴ יתר הפסוקים שבשרשרות הללו רומזים, כפי הנראה, לתשתית של הפיוטים במקראות ובמדרשים. מקצת הדרשות אינן בידינו אך ניתן לשחזרן בקירוב מן ההקשר.³⁵ מסיבה זו הושמטו כנראה פסוקים שדרשותיהם נשתכחו והמעתיקים לא הבינו עוד את קשרם לפיוט. כך הוא, לדוגמה, הפסוק 'מה שהיה הוא שיהיה...', המופיע בכתבי היד ג, ג, ואינו מופיע בכתבי היד א, ד. פסוק זה כשלעצמו אינו מראה שום קשר לנושא המתפייט, אך דרשה מעין זו שציינו בביאור, שם, מלמדת על מקור מדרשי ברור. מקור זה לא היה ידוע כנראה למעתיקי כ"א, ד, ולכן השמיטוהו. מיקומם של הפסוקים אינו מלמד בהכרח על זיקתם לפיוט שהם נסמכים אליו. לעתים פסוק הבא בשרשרת הפסוקים של המגן מטרים רעיון שיפויט במחיה או במשלש וכיוצא בכך. עם זאת, אפשר

30 א' רב' פותחים באותה מילת שרשור. כך גם בקדושתא לחתן (פליישר [לעיל, הערה 5], עמ' 154–164), ואולי יש בכך משום פאר מסוים ליצירה.

31 מבנה דומה מצאנו בקדושתא הקלירית לשקלים 'אז מאז זמות', ושם ישנן שלוש סטרופות סיום מדומות ובכל אחת מהן ארבעה טורים הפותחים באות ת'. ראה: סידור אוצר התפילות, נירירוק תש"ו, ב, עו ע"א-ע"ב.

32 ראה לעיל, סעיף א.

33 עמד על כך זולאי (לעיל, הערה 19), עמ' רעא.

34 על התאמתו של הפסוק לשמש כהפטרת מצד לשונו ראה לעיל, סוף סעיף א והערה 13.

35 כך למשל הדרשה העומדת מאחרי הפסקה השנייה שבסילוק, ראה בפירוש שם.

שגם בעניין זה חלו שינויים בהעתיקות השונות. שרשרת הפסוקים של המשלש מסתיימת, כמקובל, בפסוק 'ואתה קדוש' (תהלים כב, ד) ובפורמולה 'אל נא'.

החטיבה השנייה: המבנה של פיוט ד הוא, כמקובל, ללא ארגון סטרופי או אקרוסטיכוני – מעין פרזא מחזורת. החריזה בפיוט שלפנינו היא בחרוז סיומי אחיד, כמו ברוב הקדושתאות הקליריות.³⁶ הקטע מסתיים כרגיל במילה 'קדוש'. מאפיין נוסף השכיח בפיוט ד של הקלירי (ושל יניי קודמו), ואף הוא מצוי אצלנו, הוא קיצור הטורים על ידי ציפוף החריזה לקראת סוף הפיוט.³⁷ הפיוט נפתח בטורים הקצובים בארבע הטעמות לכל טור וטור, אך בשורות 85–89 באות רק שתיים או שלוש הטעמות בטור.

פיוט ה: פיוט זה אינו מצוי בדינו. בכ"א הועתקה במקומו עשירייה, כנראה של יניי, הפותחת 'אמונה אומן נודעת'.³⁸ אין בדינו לומר מדוע הושמט פיוט זה של הקלירי מן הקדושתא. פיוט ה מופיע אצל הקלירי בצורת קיקלר – סטרופות תלת טוריות עם סטרופת 'קדוש' רפרינית המופיעה לאחר כל שלוש סטרופות – או ללא חלוקה לגושים של שלוש סטרופות ועם סיומות מקראיות בכל טור שלישי במקום הרפרין (וכך תמיד בימים הנוראים), או בסטרופות דו טוריות או מרובעות. בכל מקרה חותם הקלירי את שמו המלא בפיוט זה.³⁹ במהדורתנו לא נביא את העשירייה משום שאינה לקליר.

פיוט ו: אצל הקלירי בנוי פיוט ו בדרך כלל מסטרופות תלת טוריות המסודרות באקרוסטיכון אלפביתי (בסך הכול שבע או שמונה סטרופות), עם סטרופת 'קדוש' רפרינית קצרה המופיעה לאחר כל סטרופה וסטרופה. בימים הנוראים בא דגם העסטריוטא.⁴⁰ פיוט ו שלפנינו חורג במידה מסוימת מן המבנה המקובל אצל הקלירי. אמנם, גם סימנו

36 ראה: ש' אליצור, רבי אלעזר בירבי קליר – קדושתאות ליום מתן תורה, ירושלים תש"ס, עמ' 41.

37 ראה: אליצור (לעיל, הערה 26), עמ' 178–179 והערה 14.

38 צוינה לראשונה אצל זולאי (לעיל, הערה 19), עמ' רפד, ונדפסה בספרו פיוטי יניי, במדור המסופקים. ראה: מ' זולאי, פיוטי יניי, ברלן תחר"ע, עמ' שנח. א"צ רבינוביץ' לא הדפיסה במהדורתו. הייחוס ליניי סומך על כך שהוא הפייטן הידוע בכתבת עשיריות, אך אין להוציא מכלל אפשרות שפייטנים אחרים חיקוהו בכך. ואכן, לאחרונה הוכח בלי ספק שעוד פייטנים כתבו עשיריות. ראה: ש' אליצור, פיוטי רבי פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 33–34 והמקורות שצוינו שם בהערה 50; שם, עמ' 83–85. עם זאת אצל הקלירי טרם נרשמה עשירייה. לכאורה ניתן לטעון כי עשירייה זו משל הקלירי היא, והוא כתבה על פי סגנון רבו (מן הסתם בתחילת דרכו). לחיזוק הטענה ניתן להעמיד את הדמיון הענייני והלשוני בין העשירייה לקדושתא, שהיא העשירייה מרכזת את תמצית הקדושתא. ואולם, לפי הצעה זו נותרת הקדושתא ללא חתימת שם הפייטן כלל ודבר זה אינו סביר (בייחוד על רקע ייחוסה הפשוט אל הקלירי).

39 ראה: ש' אליצור, 'על מיקומו ומבנהו של הקיקלר בקדושתא הקלירית', מחקרי ירושלים בספרות עברית, ג (תשמ"ג), עמ' 143.

40 ראה: אליצור, שם, עמ' 148 והערה 27; פליישר (לעיל, הערה 5), עמ' 147–148; הנ"ל, 'לחקר תבניות הקבע בפיוטי הקדושתא (קיקלר, עסטריוטא)', סיני, סה (תשכ"ט), עמ' כא–מז, קסז.

הוא אקרוסטיכון אלפביתי ומספר הסטרופות שבו הוא שבע, אך הסטרופות אינן תלת טוריות, כמקובל, אלא מרובעות. כמו כן חסרה בו סטרופת ה'קדוש' הרפרינית. חלף זאת מופיעה בו סיומת מקראית משיר השירים בכל טור רביעי.⁴¹

בראש הפיוט באה בכתב היד הכותרת 'ראה ראיתי' (היא ראש הסדר), המורה על קביעתה כמילת קבע בראשי הסטרופות.⁴² המעתיק אף חוזר ומציין את מילות הקבע מחדש בראש כל סטרופה וסטרופה. למבנה כזה של פיוטי ו ידועה רק דוגמה אחת אצל הקלירי.⁴³ לאחר מילת הקבע בא עניין בעל תוכן שווה⁴⁴ (קושי השעבוד), המקנה לפיוט נושא ועיצוב אחידים פחות או יותר.

הסיומות המקראיות בפיוטנו אינן עוקבות לפי הרצף המקראי והפייטן היה חופשי יותר בבחירתן (וראה עוד בסעיף ה על תוכנו של פיוט זה). החרוז סיומי, אופייני לכל סטרופה ונקבע בהתאם לסיומת המקראית.

פיוט ז: קדושתא זו כוללת רהיט יחיד. יש בה אקרוסטיכון אלפביתי הפרוש לאורך אחת עשרה סטרופות דו טוריות. המשקל אינו קבוע והחריזה פשוטה ומתחלפת מסטרופה לסטרופה.

לאחר שפיוט ו פתח במילת הקבע 'ראה ראיתי', מן הפסוק הראשון של הסדר, ופייט אותו, פותח פיוט ז בפסוק השני של הסדר (ובכן: וארד להצילו...), ואף הוא קובע בראש טוריו מילות קבע המתאימות לפסוק ('כהצלת' – 'תציל'). וכך נוצרת הקבלה מבנית בין פיוטים א–ב לפיוטים ו–ז. עם זאת, בפיוט ז באה גם הבקשה לעתיד, המקבילה אותו אף לפיוט ג.

מילות הקבע יוצרות שורה של הקבלות בין הגאולים אז (במצרים) לבין המצפים לגאולה כיום. בשל כך מתקבלת בפתחות הטורים רשימה של עשרים ואחד כינויים שונים לישראל, אז והיום, על סדר האלפבית (להוציא האות ו), וכן רשימה של כינויים

41 מבנה דומה מצוי בפיוט ו של יניי ושל ר' שמעון בירבי מגס. ואולם המבנה אצל יניי אינו כולל סיומות מקראיות, ואילו אצל ר' שמעון בירבי מגס אין ביטחון בקיומן של מילות קבע. כמו כן, בפיוט ו באות אצל שניהם אחת עשרה סטרופות, והאקרוסטיכון מקיף רק את טורי א, ג בכל סטרופה. אכן, המקבילה הקלירית מן הקדושתא שלו לפסח זהה בדיוק למבנה של פיוטנו. ראה: 'יהלום, פיוטי שמעון בר מגס, ירושלים תשמ"ד, עמ' 23; אליצור (לעיל, הערה 26), עמ' 183.

42 ראה: פליישר (לעיל, הערה 5), עמ' 147; אליצור, שם, עמ' 180 והערות 23–25; הנ"ל (לעיל, הערה 39), עמ' 152 והערה 40.

43 בקדושתא לפסח 'אסירים אשר בכושר שעשעת', כפי שציינה אליצור (לעיל, הערה 26), עמ' 185, הערה 46.

44 ראה: אליצור, שם. על השפעתה של מילת הקבע בארגון התכנים של השבעות לסדרים, ראה: ש' אליצור, מחזורי שבעות לסדרים ולפרשות, ירושלים תשנ"ג, עמ' 44–45.

שונים לצרי ישראל ולתיאור שעבודם, אז (מצרים) – בסוף כל טור ראשון, והיום (מלכות אדום [ראה להלן]) – בסוף כל טור שני.⁴⁵

הסילוק:⁴⁶ הסילוק פותח בכותרת מיוחדת (אצלנו: ובכן נעריצך מלך), כרגיל בימיו של הקלירי. הסילוק הקלירי ידוע בהיקפו הרחב. פסקאות דוגמת פיוט ד חוזרות בו מספר פעמים תוך שהן דנות בנושאים שעלו בקדושתא ומרחיבות אותם. לכל פסקה יש נושא מסוים. הפסקאות אינן שוות באורכן וכל אחת מהן מחורזת בחרוז אחיד (כך לפנינו). בין פסקאות אלה מעמיד הקלירי בדרך כלל קטע מובנה, אחד או יותר. קטע זה מאופיין במחורזות שאנלוגיה של רעיון מסוים מפותחת בהן, על דרך הניגוד או ההשוואה. צירו של קטע מובנה שכזה הוא חזרה על צירופים קבועים.

בפיוט שלנו בנוי הסילוק משבע פסקאות שאינן מובנות ומפסקה מובנית אחת, המורכבת משבע סטרופות דו טוריות. מילות הקבע בקטע מובנה זה הן 'גאולה הראשונה' ו'גאולה הזאת', וסביבן מפותחת השוואה בין שתי הגאולות (כפי שמצוין גם בכותרת הקטע), מתוך מגמה להעצים את הגאולה האחרונה. הטורים שבקטע זה כוללים בעיקרם ציטוטי פסוקים.⁴⁷

הפסקה האחרונה בסילוק דנה, כמקובל, במלאכים ומובילה את הקדושתא אל פסוק הקדושה הראשון.

45 דרשה אנלוגית מופיעה גם בסילוק (ראה להלן). על הדרשה האנלוגית בפיוטים ראה: אליצור (לעיל, הערה 28), שם.

46 על הסילוק בכלל ראה: פליישר (לעיל, הערה 5), עמ' 150. על סילוקיו של הקלירי ראה: ע' פליישר, 'לפתרון שאלת זמנו ומקום פעילותו של ר' אלעזר בירבי קליר', תרביץ, נד (תשמ"ה), עמ' 392.

47 לרשימה זו יש מקבילה רחבה המובאת ב'מדרש חדש על התורה' שפרסם מאן, ולדעתו הוחדר קטע זה לתוך 'מדרש חדש' מתוך פסיקתא כלשהי לפסח. ראה: מאן (לעיל, הערה 12), עמ' רכז-רל. רשימה זו שבמדרש בנויה באותה המתכונת של הרשימה שבסילוק הקלירי ('גאולה ראשונה... גאולה עתידה [או: שנייה]...'), והיא בת חמישים חוליות. למרות הפירוט הרב של הרשימה שבמדרש, כמעט שאין היא כוללת את ההשוואות שבסילוק (מלבד הסטרופה האחרונה ברשימה שבסילוק, המקבילה לסטרופה השנייה ברשימה שבמדרש). אחת הסיבות לחוסר חפיפה זה נעוצה בפירוט הבא ברשימה שבמדרש כנגד כלל הבא ברשימה שבסילוק (למשל: כנגד הסטרופה הראשונה שברשימה שבסילוק 'אותות ומופתים', באות ברשימה שבמדרש חוליות נפרדות כנגד כל מכה ומכה). רשימה זו שבמדרש באה תחת הכותרת 'אמר ר' תנחומה', וייתכן שזהו כינוי למקור נתחומאי שבעל המדרש שאב ממנו. על מקורותיה של ההשוואה בין גאולה ראשונה לגאולה עתידית ראה להלן, בפירוט לשורה 174. וראה: אליצור (לעיל, הערה 28), עמ' 521-520.

ה. תוכן הקדושתא

הפיוט טובב סביב הפסוקים הראשונים של הקריאה בתורה (שמות ג, ז-ח) והנושאים העולים מהם. בפסוקים אלה יש משום תמצית ההיסטוריה של גורל ישראל במצרים והם כוללים שלושה נושאים עיקריים:

א. עוניים ומאובם של ישראל במצרים, כלומר קושי השעבוד.

ב. ראיית ה' את מצבם ושמיעתו את צעקתם.

ג. ירידת ה' להציל את בני ישראל.

מן הנושא הראשון נגזר העיסוק בחישוב הקץ, בטעם השעבוד ובתיאור הגזרות. הנושא השני מעלה גם את תשובתם ותפילתם של ישראל, והנושא השלישי בא לידי ביטוי במינויו של משה לשליח להצלת ישראל. כל אלה, ועוד כיוצא בהם, נדונים בפיוט. לעומת זאת, העלייה לארץ ישראל, המוזכרת בהמשך פסוק ח, אינה מתפייטת כלל, וכן כמעט שאין עיסוק במעמד שבו נאמרים פסוקי הסדר, מעמד הסנה.

פסוק ההפטר, 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות' (מיכה ז, טו), פותח פתח להשוואה בין גאולת מצרים לגאולה העתידה, וזהו מוטיב מרכזי נוסף בפיוט. מפסוקים אלה שואב הפייטן גם את לשונותיו ועושה שימוש רב בשורשים רא"ה, שמ"ע, יר"ד ונצ"ל ובנרדפיהם. מקצת הלשונות הללו משמשות לו כתבניות חזרה בפיוטים הבנויים על השוואות אנלוגיות (הרהיט וחלק מן הסילוק).

פיוט זה מוצא את מקומו המוגדר – על פי הנושאים שצוינו לעיל – בין שבת החודש, שנושאה העיקריים הם קידוש החודש, חודש ניסן ומצוות הפסח, ובין חג הפסח, העוסק בעיקר במכות מצרים ובנסי הגאולה.

הפיוט מושתת על מקראות ומדרשים מסוימים העוסקים בפסוקי הסדר ודנים בנושאים העולים מהם. מן המקראות יש לציין במיוחד את פסוקי שיר השירים ואת ישעיהו סג-סד. מבין המדרשים נעשה שימוש ברור בפסיקתא דרב כהנא להחודש, במכילתות לשמות ובמדרשים לשיר השירים. המקראות והמדרשים נבחרו בידי הפייטן בקפידה, בהתאם לנושאים הנזכרים. הפייטן התעלם במודע מנושאים שיש בהם משום גנאי לישראל או למושיעים. כך, למשל, אין מובאים מקורות המתארים את ישראל השקועים בחטא ובטומאה במצרים, או דברי ביקורת על סירובו של משה לקבל על עצמו את השליחות.

בתוך הקדושתא ניתן לעקוב אחר הדרגתיות ופיתוח של הנושאים המרכזיים. המגן מרכז בתוכו את הנושאים העיקריים שבפסוק הסדר (ז): השעבוד, התשובה וראיית ה'. המחיה

עוסק יותר בירידה להצלה (פסוק ח). ואילו **המשלש** כבר מעביר אותנו להשוואה בין 'אז' ל'עתה' (על פי פסוק ההפטרה), תוך חזרה על אותם היסודות המרכזיים.

פיוט ד חוזר על נושאי המגן (זכות האבות, קיצור השעבוד, רחמי ה') ורומז לכמה זוויות מדרשיות (כגון כפל השעבוד וחישוב הקץ). **פיוט ו** חוזר ומפייט את פסוק הסדר הראשון, תוך שימוש במילות קבע מתוכו, וכל סטרופה וסטרופה פותחת בראיית קושי השעבוד ומסתיימת בדברי הצלה. **פיוט ז** מפייט את פסוק הסדר השני ועוסק יותר בהצלה. כאמור לעיל, קיימת הקבלה בין פיוט ו למגן ובין פיוט ז למחיה (מבחינת הלשון) ולמשלש (מבחינת העניין).

הסילוק הוא מעין סקירה היסטורית-מדרשית של נושאים אלה, מתוך פיתוח והרחבה שלהם: קיצור השעבוד בא בשל זיכרון ברית האבות וזכויותיהם, בין היתר על ידי הבטה בדמות דיוקנו של יעקב החקוקה בכסא הכבוד; הקדמת 'שלושים שנה' ל'ארבע מאות שנה' (שמות יב, מ) באה לציין ששלושים השנים האחרונות היו קשות יותר מארבע מאות השנים שקדמו להן, ועשר השנים האחרונות היו הקשות מכולן (ראה בביאור), שבהן נגזרו שלוש גזרות (המילה, תגלחת הבלורית ותשמיש המיטה); עשר המכות באו כנגד עשר שנים אלה; שלושה דברים קדמו לעולם: תפילה, צדקה ותשובה, והם זירזו את הגאולה ממצרים; האבות (שנזכרו קודם לכן כגורם להחשת הגאולה) אחזו בשלושה דברים אלה; השעבוד התארך והגואל הוצפן עד שישראל מילאו את אותם שלושה תנאים: תשובה, תפילה וצדקה; הגאולה העתידית מקבילה לגאולת מצרים וגדולה הימנה; הצגת שמותיו של המשיח ופשרם.

דוגמה להדרגתיות, מבנית ותוכנית, המתפתחת לאורך הקדושתא ניתן לראות בנושא התפילה לגאולה. בתחילה מובאת תפילתו של הפייטן, בלשון מאופקת, בסטרופות הסיום של המגן והמחיה, תוך הזכרת העבר עם העתיד. במשלש כבר נמצאת התפילה בגוף הפיוט, תוך חלוקה של כל סטרופה וסטרופה להזכרת העבר ולבקשה לעתיד. פיוט ג' מוקדש כולו לתפילה.

גם בחטיבה השלישית הולכות התפילות ומתעצמות. פיוט ו מסיים, שוב בלשון מאופקת, בבשורה על העתיד. פיוט ז הוא כבר תפילה מפורשת, שוב בסטרופות חצויות בין 'אז' ל'עתה'. ובסילוק כבר בא קטע מובנה, המגדיל את הגאולה האחרונה מן הראשונה וקובע אותה כעובדה של ממש. הסילוק מסיים בדברים על המשיח ומעלה את הקדושתא כולה מ'אסירי פרך' שבמצרים ל'שובו ברחמים' לציון. מתוך דברי עידוד ונחמה אלה נקל לעבור בשמחה אל מעמד הקדושה הנשגב.

פיוטיו של הקלירי נכתבו כמובן על רקע המציאות ההיסטורית בימיו, אלא שרקע זה אינו ברור די צורכו. מקובל שהקלירי חי בארץ ישראל בראשית המאה השביעית, ובעת הכיבוש המוסלמי (634 לסה"נ) היה בערוב ימיו.⁴⁸ על רקע התפילות הנזכרות בקדושתא ל'ראה ראיתי' סביר להניח כי גם בעת כתיבתה עמדו הפייטן ובני דורו במצוקת עול זרים.

בקשר לכך חשוב לציין כי בין כל הכינויים הרבים למשעבד ששלט בימיו⁴⁹ אין ככל הנראה אף לא אחד המתייחס אל הערבים.⁵⁰ פיוט זה, שחלק גדול ממנו מוקדש לתפילות, לא היה מתעלם מן הכובש החדש אילו היה בזמנו. סביר אפוא להניח שהפיוט נכתב לפני הכיבוש הערבי.

תארוך מדויק של פיוטי הקלירי הוא מלאכה מורכבת שטרם נעשתה. בין השיקולים הנלקחים בחשבון נציין את ההתפתחות המבנית והסגנונית ואת התמורות ברמת החידתיות שביצירותיו השונות. כך, למשל, החריזה בקדושתא זו יש בה לעתים חרוז מופסק, בעל שני עיצורים שווים, אך אין הוא בא באופן שיטתי וקבוע, ולכן קשה לקבוע מסמרות על סמך נתון זה. מבנהו של פיוט ו, בעל התבנית היניית, יכול אולי להיות שיקול להקדמת הקדושתא. רמת החידתיות של הקדושתא דומה שאינה נופלת מזו של קדושתאות לארבע הפרשיות, וגם עובדה זו מטה את הכף להקדמת חיבורה.⁵¹ מלאכת המיון והתארוך של פיוטי הקלירי, כמו גם פתרון חידותיו הרבות, יוכלו להיעשות עם הוצאת מהדורה מדעית של כל פיוטיו, דבר שהכול מצפים לו.

48 ראה: פליישר (לעיל, הערה 46). מפיוטים ג, ו-ז, עולה שמצב היהודים בדורו ובמקומו של הפייטן לא היה טוב. הם 'דרוכים' ונתונים ביד 'צר', הוא 'אדום', למשך תקופה ארוכה. אין בפיוט רמז כלשהו לפרסים. על פי העולה ממאמרו של פליישר, שם, עמ' 405, בזמן כתיבת הפיוט נתונים היו היהודים בארץ ישראל תחת שלטון ביזנטי, כלומר לפני 614 לסה"נ, והפיוט הוא מתקופת יצירתו המוקדמת של הפייטן. ואולם דברים אלה אינם אפילו בגדר השערה והם מצריכים את עיונם של המומחים לדבר.

49 צר, וכינויים שונים למלכות הרביעית: אכלה ומדקה, משולי בית עשיו לקש, אדומים, שינה די פרזל, אצבעת רגליה מקצתם חומר, אומרת בשמים מי.

50 אמנם ראה גם: 'י' יהלום, 'חילופי מלכויות בארץ ישראל על פי תפיסתם של פייטנים ודרשנים', שלם, ו (תשנ"ב), עמ' 1-22; הני"ל, פיוט ומציאות בשלהי הזמן העתיק, ירושלים תש"ס, עמ' 81-84. לדעתו, המלכות הרביעית נתפסה, החל בשלב מסוים, כמפוצלת: לפני הכיבוש המוסלמי – אדום ועשיו (רומא המזרחית והמערבית), ולאחריו – אדום וישמעאל. בהתאם לכך יש לפרש לדעתו את הכינויים השונים. כך, למשל, הכינוי 'אצבעת רגליה מקצתם חומר', הבא אצלנו (שורה 130), יכול להתייחס לרומים או לערבים. דוגמה לכך מובאת אצל יהלום, שם, עמ' 16-17. ואולם נראה שאצלנו קשה לקבל פירוש כזה מטעמים נוספים.

51 הדברים בפסקה זו על תארוך הקדושתאות הם על פי שיעוריה של פרופ' שולמית אליצור.

[א. מגן]

אֲסִירֵי פָּרֶז בְּהַאֲנָקָם
 בְּרַעַץ בְּרַצָּץ בְּהִדְחָקָם
 וְעַ פְּנֵי צוּרִים צַעֲקָם
 דְּלִתֵי דוֹק נִפְתָּחוּ לְעֵתֵר נְאֻ[קָם]

5 הַבֵּיט קוֹנִים בְּתִשׁוּבָתָם
 וְשֵׁר צָרַת מְשׁוּבָתָם
 זְכַר לְמוֹ בְּרִית אָבוֹתָם
 חֲתָךְ לְאַחֹר קֶץ עֲבֹדוֹתָם

א. מגן: 1 אסירי... בהאנקם: לפי שמות ב, כד. לצירוף 'אנקת אסיר', ראה: תהלים עט, יא ועוד. 2 ברעץ ברצץ: לשון הכאה ודיכווי. השווה: שופטים י, ח. בהדחקם: על פי מדרש המובא בהגדה של פסח (כשר [לעיל, הערה 4], עמ' מב; על מקורות הדרשה ראה: שם, עמ' 49): 'את לחצנו – זה הדוחק, כמה שנאמר: "וגם ראיתי את הלחץ..." (שמות ג, ט)'. השווה גם למדרש תנאים לדברים כו, ז (מהדורת הופמן, עמ' 173). לזיהוי המילולי של לחץ ודוחק השווה: שופטים ב, יח. וראה גם להלן, שורות 69, 97. 3 גע: הגיע... גע... צעקם: לפי שמות ז, ג (הוא פסוק הסדר המתפייט), ועוד. 4 דוק: שמם, לפי ישעיהו מ, כב. לעתר נאקם: לתפילתם ולנאחנתם. דלתי... נא[קם]: אולי מכוון לישעיהו סג, יט, שפסוק סמוך לו (סד, ב) מופיע להלן בשרשרת הפסוקים של המחיה. והשווה להלן, שורה 111. לטור זה יש מקבילה בעשירייה (ראה מבוא): 'דופקי דלתך בתחנונים לצעקה'. 5 הביט: על פי שמות ג, ז. קונם: הקב"ה, לפי בראשית יד, יט; דברים לב, ו, ועוד. הביט... בתשובתם: מכילתא דרשב"י, יתרו יט, א, מהדורת אפשטיין-מלמד, עמ' 137 (=מכילתא דרבי ישמעאל, בחדש, פ"א, מהדורת הורוביץ-רבי, עמ' 205): 'הרי הוא או' וירא אים את בני יש' וידע אים (שמות ב, כה) – ראה בהם שעשו תשובה... ידע בהם שעשו תשובה'. 6 ושר: וראה. משׁוּבָתָם: פשעיהם (השווה: ירמיהו ה, ו). כלומר: הקב"ה ראה גם את תשובתם וגם את הצרה, שעתידיה לבוא כאשר יפסעו בו. השווה: שמות רבה ג, ב, מהדורת שניאור, עמ' 122: 'אמר ליה הקב"ה למשה: אתה רואה ראייה אחת ואני רואה שתי ראיות... מקבלין תורתך – זה "ראה", "ראיתי" – זו ראית מעשה העגל... ואף על פי כן איני דונם לפי המעשים העתידים לעשות אלא לפי ענינם דהשתא'. כפי הנראה יש כאן (שורות 5–6) דרשה לכפל המילים 'ראה ראיתי', הנדרש במפורש בשורה 74. והשווה לפסיקתא דרב כהנא, החדוש, ו, מהדורת מנדלבוים, עמ' 88: 'הואיל הוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בעי' שלכם'. 7 זכר... אבותם: לפי שמות ב, כד, ובמכילתא דרשב"י, וראו ו, ב, עמ' 5: 'א"ל הקב"ה למשה... אני שאמרתי לאברהם אביכם בין הבתרים "ידוע תדע..." עכשיו הרי שבועה מבהלת ובאת לפני...'. 8 חתך לאחור: קצץ. קץ: מועד סיום. כלומר, הקב"ה קצץ את השעבוד, שנקבע מראש לתקופה של ארבע מאות שנה (בראשית טו, יג). בפסיקתא דרב כהנא (לעיל, בבאור לשורה 6): "'מדלג על ההרים" (שיר השירים ב, ח)... מדלג על הקצים ועל החשבונות ועל העיבורים'. קץ משמש כאן גם בגימטריה: 190, לפי הדרשות הידועות שהשעבוד נמשך 210 שנים בלבד. (סדר עולם רבה, פ"ג, מהדורת רטנר, דף ז ע"א, מחשב את תחילת ארבע מאות השנים מלידת יצחק [הוא 'זרעך']: יצחק היה בן שישים בהיוולד יעקב, יעקב היה בן מאה ושלושים בהגיעו למצרים, הרי ק"ץ. נשתירו שם ר"י שנים'. וראה: פרקי דר' אליעזר, פמ"ח. ענין זה חוזר ומתבאר בפיוט להלן [ראה שורות 57, 81–83 ובביאור שם]. והשווה לקדושתא הקלירית 'אסירים אשר בכוש', מחזור פסח, מהדורת י' פרנקל, ירושלים תשנ"ג, עמ' 108: 'דלגת קץ, ולקדושתא 'אתית עת דודים' לשבת החדש לקלירי (סידור אוצר התפילות [לעיל, הערה 13], עמ' 216): 'דילג פעם' [פע"ם = 190]. מאמר מסכם על השלבים בהתפתחות המסורות על חישוב תקופת השעבוד, ראה: י' הינמן, אגדות ותולדותיהן, ירושלים 1974, עמ' 65–72.) לסיכום מחרוזת זו יש להעיר, כי בראשה יש שתי ראיות ובסופה הברית והקץ. והשווה למדרש הגדול, שמות, מהדורת מרגליות, עמ' 2: 'אמר הקב"ה: אני ראיתי שתי ראיות, ראיתי הברית שביני ובין אברהם... וראיתי שהגיע הקץ לגאלם'.

טְהוּר בְּכַבּוּדוֹ עֲבוּרָם נִרְאָה

יֵרֵד בְּסִנְיָהּ פְּחֹז מִרְאָה 10

כְּרַחֵם אָב עַל בְּנֵים הָרְאָה

לַחֲץ עֲמוּסָיו עֵת רְאָה רְאָה

ככ' ויאמר יי ראה >ראיתי את עמי עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו כי ידעתי את מכאביו> (שמות ג, ז)

ונ' ותרא את עמי אבו'>תינו> במצ'>דים> וגו' >ואת זעקתם שמעת על ים סוף< (נחמיה ט, ט)

ונ' כרחם אב >על בנים רחם יי על יראיו> (תהלים קג, יג) 15

ונ' ונצעק אל יי א'>לה' אבו'>תינו וישמע יי את קלנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו> (דברים כו, ז)

ונ' וישמע >לה' יי את נא[קתם] >ויזכר אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב> (שמות ב, כד)

ונ' יי בצר פקדון >צקון לחש מוסרך למו> (ישעיה כו, טז)

ונ' וירא בצר להם >בשמעו את רנתם> (תהלים קו, מד)

ונ' ויזכור להם בריתו וג' >וינחם כרב חסדיו> (תהלים קו, מה) 20

[א¹]

חֲסִדְיו הָרְאוּשׁוֹנִים

יִפְלֵיא לְאַחֲרוֹנֵים

9 טהור: הקב"ה, לפי חבקוק א, יג. ויש להעיר כי מהמכילתא דרשב"י (לשמות ג, ח, עמ' 2) משתמע כי אף הסנה טהור: 'ד' יוסי הגלילי אומר: מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מהסנה? מפני שהוא טהור, שאין אומות העולם עושים אותו עבודה זרה'. 10 ירד: לפי שמות ג, ח. כחז: כאשר ראה. מראָה: ניקדתי בקמץ כפי החרוז 'ראה', ופירושו חזון נבואי, כבמדבר יב, ו (ואילו שפיגל ניקד בסגול: כְּחֹז מִרְאָה, כמו שמות ג, ג; במדבר יב, ח, שפירושו מחזה). והשווה לקרובת יניי לשמות ג, א, מהדורת צ"מ רבינוביץ, א, ירושלים תשמ"ה, עמ' 267. ובדומה לקדושתא הקלירית 'אחת שאלתי לפרה (ש' אליצור, קובץ על יד, י [תשמ"ב], עמ' 30), הפותחת בכך שמשא הביין 'בתשע מחזות' (=תשע אספקלריות שבמדרש). 11 כרחם... בנים: לפי תהלים קג, יג. הראה: הכוונה כנראה לכוחו, לפי שמות ט, טז. 12 לחץ: לפי שמות ג, ט; דברים כו, ז. עמוסיו: ישראל, לפי ישעיהו מו, ג. 18-19 בפסוקים אלה חוזרת המילה 'צר', הנזכרת גם לעיל, שורה 6: 'צרת משובתם', ולהלן, בפסוק שלאחר פיוט ג': 'בכל צרתם...'. מילה זו חוזרת בכמה מדרשים: במכילתא דרשב"י, וארא ג, ב, עמ' 5: 'לגוי וידוע לפני צער ישראל במצרים... הם שרויים בצרה... כליה נתחייבו ישראל במצרים [ש...שנטמאון] בגלולי מצרים...'. וכן שם, שמות ג, ח, עמ' 2: 'בא וראה רחמיו... שכל זמן שישראל נתוני' בעצר צרה <כביכול> לפניו, שנאמר בכל צרתם... (ישעיהו סג, ט, המובא להלן). גם בעשירייה שהועתקה כאן חוזרת המילה צרה: 'אמונה אומן נודעת עונה בעת צרה / צרת עמך לפניך צרה'; 'אגים כהקש... להצירה / דור הרוחתם מתוך צרה'. שורה 19 הובאה גם משום לשון 'ירא'. 21-22 חסדיו... לאחורונים: בפסיקתא

ישועת אבות יחזו בנים
היות גנונים במגינת איתנים

ב<רוך> מגן

[ב. מחיה]

- 25 מדלג על הרי בתר
מבין חקרי גלוי וסתר
נאור מאזין תחנת עתר
נאזר במ בעוז נזר וכתר
- 30 סע רדת מהלך חמש מאות
סגוליו להדריר עת מללאות
עשות למו קיני נזראות
עוצם ניסים וגודל פלאות

דרב כהנא, ויהי בחצי הלילה, יד, עמ' 133, מובא הצד השני של המטבע: 'מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים...'. העניין כולו מתפייט להלן, פיוט ז, ובסילוק, ראה להלן, שורה 174. **אחרונים**: הפייטן מבקש על דורו. 24 **היות גנונים**: בהיותם מוגנים. **במגינת איתנים**: בזכות האבות. **מגינת**: רומז ללשון מגן. **איתנים**: אברהם ויתר האבות, לפי תהלים פט, א, הנדרש על אברהם, וכן מיכה ו, ב.

ב. **מחיה**: 25 **מדלג**... **בתר**: כינוי לקב"ה, לפי שיר השירים ב, ח, יז. פסוק ח נדרש על גאולת מצרים: 'בשעה שבא משה ואמר לישראל בחודש זה אתם נגאלין, אמרו לו... היאך אנו נגאלין... והלא אין בידינו אלא מאתים ועשר. אמר להם הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בחשבונותיכם, אלא "מדלג על ההרים..." – מדלג על הקיצים ועל החשבונות ועל העיבורים...' (פסיקתא דרב כהנא, לעיל, בביאור לשורה 6). וכן בשבעתא 'החודש אשר הכין', אליצור (לעיל, הערה 17), עמ' 101, שורה 11: 'דילג הרים קיצובי'. ובקדושתא 'אתית עת דודים' (ראה לעיל, בביאור לשורה 8): 'דילג פעם'; וב'אסירים אשר בכושר' (שם): 'דלגת קין'. 26 **חקרי... וסתר**: רואה את הגלוי ואת הנסתר. השווה לשתי הראיות – ראייה עכשווית וראייה עתידית – הנדרשות במדרש (לעיל, בביאור לשורה 6, משמות רבה). 27 **נאור**: הקב"ה, לפי תהלים עו, ה. **עתר**: תפילה. מפיט שוב את פסוק הקריאה. 28 **נאזר... בעוז**: על פי תהלים צג, א. **בם**: נראה מיותר מצד המשקל וכנראה שיבוש. 29 **סע**: נסע הקב"ה. **נדת**: הניקוד כתואר הפועל. והעניין שוב לפי הפסוק המתפייט, שמות ג, ח. **מהלך חמש מאות**: לפי מסורת מדרשית רוחות: 'מן הארץ עד הרקיע מהלך חמש מאות שנה' (בראשית רבה ו, ו, מהדורת תיאודור אלבק, עמ' 45 והערה 8). וכן בשבעתא 'החודש אשר הכין', אליצור (לעיל, הערה 17), עמ' 104, שורה 59: 'בשלה חמש מאות נסעתה', וראה שם בהערה. ובמשלש 'אסירים אשר בכושר': 'קפצת חמש מאות מהלך'. ירידה זו מנויה כאחת מעשר ירידות של ה' לארץ (בראשית רבה לח, ט, עמ' 358). 30 **סגוליו**: ישראל, לפי שמות יט, ה ועוד. **להדריר**: להוציא לדרור. **עת מללאות**: כך בכתב היד (ללא מקבילות), ונראה שצ"ל: 'עת מלאות', לפי המדרש: "'עת הזמיר הגיע" – הגיע זמן של ישראל להגאל' (שיר השירים רבה ב, יב); וכן: "'הנהג עתך עת דודים' (יחזקאל טז, ח) – הגיע שבעתו שנשבע הקב"ה לאברהם...' (מכילתא דרבי ישמעאל, פסחא, פ"ה, עמ' 14). ואילו שפיגל קרא כאן: 'עד מללאות'. 31 **עשות**: בכדי לעשות. **למו**: לישראל. **קיני נזראות**: מעשים נשגבים אשר קייו להם. המליצה לפי ישעיהו סד, ב (הנזכר ברשורת הפסוקים), ושם 'נזראות לא נקוה', ורש"י פירשו על המצרים. 32 **עוצם... פלאות**: נסים עצומים ונפלאות גדולות, ראה תהלים קו, כא-כב.

פּוֹחַדִי אֶל טוֹבוּ בִּירָאתָ חֶרֶד

פִּיטוּם רִיחַם הַפִּיחַ כְּוֹרֵד

צוּר בְּכֵן גַּל צְפוּנוֹת לְיֵרֵד

צַעֲקַת עַמִּי שְׁמַעְתִּי וְאֵרֵד

35

ככ' וארד להצילו >מיד מצרים ולהעלתו מן הארץ הוא אל ארץ טובה ורחבה
אל ארץ זבת חלב ודבש אל מקום הכנעני והחתי והאמרי והפרזי והחוי והיבוסים >
(שמות ג, ח)

ונ' משא מצרים >הנה יי רכב על עב קל ובא מצרים ונעו אלילי מצרים מפניו
ולבב מצרים ימס בקרבן >(ישעיהו יט, א)

ונ' דודי ירד לגנו >לערגות הבשם לרעות בגנים וללקט שושנים >(שיר השירים ו, ב)

ונ' בעשותך נוראות >לא נקוה ירדת מפניך הרים נלו >(ישעיהו סד, ב)

40

ונ' עושה גדולות עד אין חקר >ונפלאות עד אין מספר >(איוב ט, י)

ונ' קרוב יי לכל קור' >איו לכל אשר יקראהו באמת >(תהלים קמה, יח)

ונ' חסדי יי אזכיר תהלות יי וגו' >כעל כל אשר גמלנו ה' ורב טוב לבית ישראל
אשר גמלם כרחמי וכתב חסדיו >(ישעיהו סג, ז)

[ב']

חֶסְדִּיּוֹ מְקַדְּמֵי קֶדֶם

לְאֲבוֹת הַפְּלִיא מְקַדְּם

45

33 פּוֹחַדִי אֶל טוֹבוּ: ישראל, לפי הושע ג, ה. בִּירָאתָ חֶרֶד: סמיכות הנרדפים, כלומר, ביראה ובחרדה. 34 פִּיטוּם... הַפִּיחַ: שילוב של מספר פסוקים משיר השירים, כמו: ד, יד-טז. כוֹרֵד: כך נראה בכה"י (ואולי צ"ל: 'מְנַרְד', מן 'כְּרָד' שבשיר השירים, שם, וראה להלן, שורה 114). לפי העניין מדובר כאן על ריח שעלה לפני הגאולה והיציאה למדבר, ואולי כוונתו למדש מעין 'התאנה חנטה מביה - אלו פושעי ישראל שמתו בשלושה ימי אפילה, והגפנים סמדר נתנו ריח - אלו הנשאים שעשו תשובה ונגאלו, בא משה אליהם אמר להם, כל אותו הריח הטוב יש אצלכם ואתם יושבים כאן? קומי לך יפתי וכו' (שיר השירים רבה ב, יג [=פסיקתא דרב כהנא, החודש, עמ' 94], בתרגום מארמית, וראה גם שם, ד, ו). השימוש במילה 'רד' הוא חלף 'שושנה'. בשיר השירים רבה ב, ב: 'משושנה בין החוחים - ר' אליעזר פתר קרייה בגאולת מצרים...'. ובהמשך שם: 'ראה שושנה של ורד, אלו ישראל, ונטלה והריח בה...' (השווה פיוט ההשלמה: 'ראה ראיתי שושנה בין חוחים' [לעיל, הערה 19]). 35 צוּר: הקב"ה. גל: גילה. לֵירֵד: הוא משה, לפי ויקרא רבה א, ג, מהדורת מרגליות, עמ' יא: "לֵירֵד" (דברי הימים א' ד, יח) - זה משה'. 36 צַעֲקַת... וְאֵרֵד: שמות ג, ז-ח. 37-40 שלושה מארבעת הפסוקים הראשונים כוללים את הורש יר"ד ונדרשים על ירדת ה' למצרים. גם הפסוק השני, 'הנה ה' רוכב על עב קל...' (ישעיהו יט, א), נדרש על ירדתו של ה' למצרים (ראה לקט דרשות בילקוט המכריז על ישעיהו, שם, מהדורת ה"ח כהנא שפירא, ברלין תרנ"ג, עמ' 106). וראה לעיל, בביאור לשורה 29. 44-45 חֶסְדִּיּוֹ... מְקַדְּם: נראה שרומז בשורות אלה למיכה ז, כ (מן ההפטר). מְקַדְּמֵי קֶדֶם: מן העבר היותר רחוק. 45 לְאֲבוֹת: לישראל

עוֹד בְּן יְחִידֵשׁ יְמִינוּ כְּקֶדֶם
לְהַחְיֹת בְּגֶשֶׁם רְקוּבֵי רָדִם

ב[רוך] מחיה

ג. משלט

קֶץ יוֹם יְשׁוּעָה
קָרַב אֶל לְנוֹשְׁעָה
קִינָה בְּכָל עֵת וְשָׁעָה 50
קֶהְלוֹתֵם מִצָּר הוֹשִׁיעָה

רְאִיתָ עֲנִי פְרוּכִים
רְצוּצִים וּמּוֹפְרָכִים
רְאָה לַחֵץ דְּרוּכִים
רְחַמֶּיךָ בְּכָל עֵת מְחַכִּים 55

שְׁעָבוֹד צוֹעֵן סוֹפֵר
שְׁנוֹת קֶץ מְסַפֵּר
שְׁחֻקוֹנוּ צָרִים כְּעֶפֶר
שְׁנֵים לְאִין מְסַפֵּר

במצרים. הפליא: נראה שמשמש כאן בכפל משמעות. בפשטות, עשה לאבות פלאות (כמו בשורה 22), אך לאור הפסוק הנזכר מן ההפטרחה, 'אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם', ניתן לפרש 'הפליא' במובן 'שבע' (כמו ויקרא כב, כא). **מקדם**: בסטורופה זו יש הדרגה בממד הזמן: את חסדיו 'שמקדמי קדם', שמן העבר היותר רחוק, הפליא בזמן 'מקדם', כלומר ביציאת מצרים, ולהלן מבקש הפייטן על חידוש החסדים בעתיד. 46 בן: ואולי ניתן לקרוא בן, כלומר בחסדיו. **יחדש... כקדם**: לפי איכה ה, כא. 47 **להחיות... רדום**: על פי ישעיהו כו, יט, הנדרש: 'אין המתים חיים אלא בטללים' (ירושלמי, ברכות ה ב, לד ע"ב). **בגשם**: שכן הקדושתא מיועדת לימים שלפני פסח. **רקובי רדום**: כינוי למתים (ראה: דניאל יב, ב).

ג. משלט: 49 **קרב**: הניקוד בעבר לפי המבנה הסימטרי של הבתים – אז ועתה, ומשמע הטור: החיש את הקץ. ראה בביאור לשורה 8. **לנושעה**: לישראל (במצרים), לפי דברים לג, כט. 50 **קין**: ישראל (בהווה), לפי תהלים כה, ג ועוד. 52 **פרוכים**: ישראל שעבדו בפרך במצרים (על צורה זו, השכיחה מאוד בפיוטים, ראה הערת ר' אברהם אבן עזרא, פירוש לשמות ג, יג: 'ולומר בפיוט פרוכים, איננו נכון כלל'). 53 **מופרכים**: לצורת הפועל השווה: מכילתא דרשב"י, בא יב, כט, עמ' 29: 'מלמד שהיו מפריכין בהן', ופירושו: מעונים בפרך (הצורה מצויה גם אצל יניי [רבינוביץ] [לעיל, ביאור לשורה 10], א, עמ' 274, שורה 11) וחוזרת בעוד פיוטים, ובכלל זה אצל הקלירי). 54 **דוכים**: ישראל הנדרכים ונרמסים בידי אדום. 56–57 **שעבוד... מספר**: שעבוד מצרים שסופר לנו עליו היה לו קץ ולשנותיו היה מספר (בניגוד לשעבוד אדום). 58 **שחוקונו... כעפר**: המליצה לפי שמואל ב' כב, מג, ועוד. 59 **לאין מספר**: המליצה לפי שיר השירים ו, ח ועוד. טורים 58–59 רומזים באירוניה לברכות

60 תְּשׁוּעַתְךָ כְּחִזּוֹ אַבּוֹתֵינוּ
תּוֹדָה וְזִמְרָה לְךָ נִתְּנוּ
תְּהַלּוֹתֶיךָ תְּרַנְּנָה שְׁפִתּוֹתֵינוּ
תּוֹקֵף פְּלֹאוֹת בְּחִזּוֹת כִּימֵי צֵאתֵינוּ

ככ' כימי צאתך <מארץ מצרים אראנו נפלאות> (מיכה ז, טו)
65 ונ' כי הוא א' <לה> ינו ואנחנו <עם מרעיתו וצאן ידו היום אם בקלו תשמעו>
(תהלים צה, ז)
ונ' יי חננו לך קוינו <היה זרעם לבקרים אף ישועתנו בעת צרה> (ישעיהו ו, לג, ב)
ונ' תרננה שפתי כי אזמרה לך ונפשי אשר פדית (תהלים עא, כג)

[ג']

פד' <ית> תְּמִימִים מִפְּרֶךְ עֲמֶלִם
תּוֹלְדוֹתֶם גְּאוֹל מְדוּחָק עוֹלָם
תּוֹדֵעַ חֶזֶק גּוֹאֲלִים
70 תְּנַטְלֵם תְּנַשְׂאֵם כָּל יְמֵי עוֹלָם
ככ' בכל צרתם לא צר <ומלאך פניו הושיעם באהבתו ובחמלתו הוא גאלם וינטלם
וינשאם כל ימי עולם> (ישעיהו סג, ט)
ונ' גאלינו יי צב' <אות> וג' <שמו קדוש ישראל> (שם מז, ד)
ואתה קדוש אל נא

הזרע: 'היה זרעך כעפר הארץ...' (בראשית כח, יד); '...אשר לא יספר מרב' (שם לב, יב). כנגדן מתלונן הפייטן: אכן נהיינו 'כעפר', בשחיקה, ואכן 'אין מספר' – אבל לשנות צרותינו. 60 תְּשׁוּעַתְךָ... אבּוֹתֵינוּ: לפי שמות יד, ל–לא. 61 תּוֹדָה וּזְמִירָה: שם טו, א–ב (המליצה לפי תהלים צה, ב; ישעיהו נא, ג). לפי כ"י ג, 'הלל' מתייחס להלל שאמרו ישראל ביציאת מצרים. השווה, למשל, ילקוט שמעוני, תהלים, רמז תתעב: 'אתה מוצא כ"ו דורות משנברא העולם עד שיצאו ישראל ממצרים ולא אמרו הלל'. 62 תְּרַנְּנָה שְׁפִתּוֹתֵינוּ: לפי תהלים עא, כג. 63 תּוֹקֵף פְּלֹאוֹת: נסים גלויים או עצומים. בין שורות 64–65 בחילופי הנוסח: מה שהיה הוא שיהיה... (קהלת א, ט). פסוק זה נדרש בפסיקתא דרב כהנא, החודש, ת, עמ' 93, לעניין גאולת מצרים. ובקהלת רבה א, ט: 'כגואל ראשון כך גואל אחרון...'. וראה להלן, בפיוט ז, ובפיוט ההשוואה שבסילוק. והשווה: פיוטי יניי, קרובה לשמות יב, כט, מהדורת רבינוביץ (לעיל, ביאור לשורה 10), א, עמ' 300, שורה 38. 68 תְּמִימִים: את בני ישראל. והכוונה, כשם שפדית אז את בני ישראל כך גם תגאל את בניהם. מִפְּרֶךְ עֲמֶלִם: ראה לעיל, בביאור לשורות 52–53. ויש מקום גם לגרסה: 'מדוחק עמלם', על פי דברים כו, ז; וראה לעיל, בביאור לשורה 2. 69 תּוֹלְדוֹתֶם: צאצאים. 70 חֶזֶק גּוֹאֲלִים: כגואלם החזק, והשווה ירמיהו ג, לד, ועוד. 71 תְּנַטְלֵם... עוֹלָם: לפי ישעיהו סג, ט, הסמוך.

[פיוט ד']

- רֵאָה רְאִיתִי בְּכַפֵּל אֲמַרְתָּ
 לְנֶאֱמַן בֵּיתְךָ אֲשֶׁר הֵאֱמַרְתָּ 75
 רְמַז סְתוּם וְגִנּוּז סִתְמַתָּ
 בְּשָׁנֵי שְׁעָבוּדִים בְּטַעַם זֶה גְמַרְתָּהּ
 צְדָקַת תָּם וְיִגְנוּז לְקוּיֵךְ שְׁמַרְתָּ
 וְשִׁיחַ פֶּקֶד וְפֶקֶד לֹא הֵימַרְתָּ
 כְּמוֹ כֵּן פֶּקֶד פֶּקֶדְתִּי לְנוֹשְׁעִים בְּשַׁרְתָּ 80
 וְקַץ אַרְבַּע מֵאוֹת אֲשֶׁר גָּזַרְתָּ
 מִיּוֹם נוֹלַד וְנֶעְקַד חֲשֹׁבוֹנָם חֲזַרְתָּ
 וּלְמֵאֲתָיִים וְעֶשְׂרֵם מִנִּינָם קֶצְרַתָּ

פיוט ד': 74 **בכפל אמרת:** במכילתא דרשב"י, שמות ג, ז, עמ' 1: 'ומה ת"ל ראה ראיתי שני פעמים? מאחר שהיו משקיעין את בניהו במים היו חוזרים וכובשים אותם בבנין'. 75 **נאמן ביתך:** משה, לפי במדבר יב, ז. **האמרת:** רוממת. **סתמת:** לא גילית. וכן בבראשית רבה צו, א, עמ' 1192: 'שביקש יעקב לגלות הקץ ונסתם ממנו'. וביתר כתבי היד 'החמדת' – רצית וחשקת (להביאו במהרה). בשיר השירים זוטא, מהדורת בובר, דף טו: 'גן נעול... (ד, יב) – זה הקץ שהיה נעול מישראל'. ובתנחומא, בובר, שמות, ט: '...שהקב"ה בלבד היה יודע את הקץ של גלות מצרים, שנאמר: וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים...'. 77 **בשני שעבודים:** כנראה דורש 'שתי ראיות' – שני שעבודים (השווה מדרש תנאים לדברים, כו, ז, מהדורת הופמן, עמ' 173: 'ירא את ענינו... זה השעבוד, שנ' ראה ראיתי את עני...'). ואולי כוונתו למדרש שנזכר לעיל, בביאור לשורה 74. ובכ"ד 'בשני עיבורים', וכוונתו אולי: 'בעיבורי שנים', וראה לעיל, בביאור לשורה 25, מפסיקתא דרב כהנא: '...על הקיצים ועל החשבונות ועל העיבורים'. ובקדושתא הקלירית לפרשת החודש (אוצר התפילות [לעיל, הערה 31], ב, עמ' 218), על מועד 'החודש הזה': 'בתשע מאות עיבורים עדי עברת' (תשע מאות עיבורים הם בקירוב ד' תמ"ח – על פי היחס של שבעה עיבורים בתשע עשרה שנים – היא השנה בה חלה יציאת מצרים על פי המסורת). וכן בשבעתא להחודש 'בני ציון אתם', אליצור [לעיל, הערה 17], עמ' 111, שורה 26: 'ובסוד עיבורים יעלזו אתכם', ושם נראה שהכוונה לחישוב סודות הגאולה. **בטעם:** בדיבור. הטור קשה, ואולי שיעורו: בדיבור זה, 'ראה ראיתי', סיימת (או אולי: לימדת, מלשון גמרא) את שני השעבודים. 78 **תם:** יעקב. **וינינו:** נין במשמעות בן (לפי בראשית כא, כג ועוד), וכוונתו ליוסף, שנקרא צדיק (השווה: בבלי, מגילה יג, ב ועוד). אמנם, ביתר כתבי היד נכתב 'וניניו', ולפי זה כוונתו לעם ישראל, אך קשה להלום את משמעות הדברים. וראה להלן, בביאור לטור הבא. **לקויד:** עם ישראל. 79 **פקד יפקד:** בראשית ג, כד, כה. ראה למשל תנחומא, שמות, כד: 'סימן זה היה מסור בידם מימות אברהם ויצחק, ויעקב מסר ליוסף ואמר להם כל גואל שיבא ויאמר לכם פקד פקדתי הוא הגואל של אמת'. **לא הימרת:** לא החלפת. בבראשית רבה נג, ד, עמ' 558: '...פקד פקדתי אתכם – לא איש אל ויכזב'. ובהגדה (כשר [לעיל, הערה 4], עמ' כט): 'ברוך שומר הבטחתו לישראל'. 80 **פקד פקדתי:** שמות ג, טז. 83–81 ראה לעיל, בביאור לשורה 8. וראה עוד: מכילתא דרבי ישמעאל, פסחא, פ"ד, עמ' 50, ובמקבילות שם; כשר, תורה שלמה, בראשית טו, אות קמב; מו, אות נא. 83 **ולמאתים ועשר:** ראה לעיל, ובבראשית רבה צא, ב, עמ' 1109: "'רדו שמה" (בראשית מב, ב)... בשרן שעתידין לעשות שם ר"י שנה', וב'מנחת יהודה', שם.

להודיע פי אל רחום וחנון אתה
 85 מידת פורענות מיפטת
 ומדת טבד הרבית
 ורחמיך עוררת
 וחסדיך זכרת
 ועמך בישיע פקדת
 90 וברית אבות להם הקמות
 ברוך זוכר הברית בפיהם נזכרת
 ועל רוב נסיד בכל יום נתפארתה ונתרוממתה

[קדוש]

[פיוט ו] ראה ראיתי

ראה ראיתי את עניך יונתי
 באתי לגאלך בעוז גבורתי
 95 גיא צבי צבאות תת לך חקותי
 קומי לך רעייתי יפתי

84 אל... חנון: לפי שמות לד, ו ועוד. 86 ומדת טבד: לפי ישעיהו סג, ז (הנזכר בפסוקי המחיה). ובתנחומא, מסעי, ז: "לא איש אל ויחזב" – בטובה, כשהוא אומר להביא טובה, אעפ"י שהדור חייב אינו חוזר בו... וכשהוא אומר להביא רעה, חוזר בו... א"ל לאברהם "ידוע תדע..." ולא עינו אלא מאתים ועשר שנים'. ללשון ראה למשל תוספתא, סוטה ד, א: 'מרובה מדת הטוב ממדת הפורענות'. 88 וחסדיך: ראה ישעיהו, שם; וראה להלן, שורה 143. 89 פקדת: שמות ג, טו. 90 וברית אבות: המליצה לפי דברים ד, לא. 91 ברוך... הברית: הכוונה לברכת המצה והמרור, על פי הנוסח הקדום של בני ארץ ישראל, החותמת: 'בעבור אברהם יצחק ויעקב, ברוך אתה ה' זוכר הברית'. ומכאן גם הקשר ל'ברית אבות'. ראה: ד' גולדשמידט, הגדה של פסח, ירושלים תשכ"ט, עמ' 60, 83; אליצור (לעיל, הערה 38), עמ' 207, והמקורות שצינו בהערה 52. 92 ועל... ונתרוממתה: ישראל מפארים ומרוממים אותך על נסיד הרבים שבכל יום ויום. ואולם, ייתכן שהמילים 'בכל יום' אינן עולות על 'רוב נסיד' אלא על 'נתפארתה ונתרוממתה', והכוונה היא כנראה לחובה להזכיר את יציאת מצרים בברכה שלאחר קריאת שמע. וראה: פסיקתא רבתי, הוספה, פ"ב, מהדורת איש-שלום, קצה ע"ב: 'חייבים אנו להודות לך על הניסים שעשית לנו שחרת בכורי מצרים ואת שונאים בלילה'. ונראה כי גם זה הוא מטבע תפילה ארץ ישראל.

פיוט ו: 93 ראה... עניך: על פי פסוק הקריאה. יונתי: כינוי לישראל, על פי שיר השירים ב, יד (ויש להעיר על משחק המילים 'עניך' – 'ענין', המתעורר לפי שיר השירים א, טו ועוד). 95 גיא צבי צבאות: כינוי לארץ ישראל, לפי ירמיהו ג, יט (וכן יחזקאל כ, ו, טו). חקותי: חקתי, קבעתי. 96 קומי... יפתי: שיר השירים ב, יג. פסוק זה נדרש על יציאת מצרים (ראה: פסיקתא דרב כהנא, החודש, ט, עמ' 93; מדרש שיר השירים, מהדורת א' גרינווט ו"ח גרינווט, ירושלים תשמ"א, עמ' נח), ונראה שדורש את סוף הפסוק 'לכי לך' – לארץ ישראל.

ר' <אה> ראי' <תי> דוחק עולך

הנה מלכך יבוא לגאלך

וערב טעם נאק פילולך

הראיני את מראיך הש' <מיעיני> את קולך

100

ר' <אה> ראי' <תי> יד לען לך מרה

חשתי פדויתך ביד ציר לצוה

טוב טעמך הנעימי לנוה

כי קולך ערב ומראך נאוה

ר' <אה> ראי' <תי> יגונך שועתך עלה 105

כובר סבלך בעול יפיפיה עגלה

לוחציך בשלש המימות אשכלה

מה יפו דודיך אחותי כלה

97 דוחק עולך: ראה לעיל, בביאור לשורה 2. 98 הנה... יבוא: זכריה ט, ט. 99 וערב: השווה: מכילתא דרבי ישמעאל, בחדש, פ"ג, עמ' 215: 'כי קולך ערב – ויזעקו ותעל שועתם'. טעם: דיבור. נאק פילולך: נאקת תפילתך; השווה: שמות ב, כג–כד. 100 הראיני... קולך: שיר השירים ב, יד. ובפסוק זה רא"ה (פעמיים) ושמ"ע, מצד ישראל, כנגד פסוק הסדר. 101 לען... מרה: לפי איכה ג, טו. 102 חשתי... לצוה: שמות ג, י. ציר: משה. לצוה: לצוות. במכילתא דרבי ישמעאל, פסחא, פ"ד, עמ' 51: 'מגיד שמכיון שהגיע הקץ לא עכבן המקום כהרף עין'. 103 טוב... לנוה: את דבריך היפים הנעימי לייפות ולהלל. 104 כי קולך... נאוה: שיר השירים ב, יד. במדרש שיר השירים (עמ' סב): 'כי קולך ערב... – אמר הקב"ה לישראל, אימתי קולכם ערב לפני, בשעה שאתם דחוקים בשעבוד'. ובמכילתא דרשב"י, יתרו יט, יז, עמ' 143 (=מכילתא דרבי ישמעאל, בחדש, פ"ג, עמ' 215): '...כי קולך ערב – ותעל שועתם אל האלהים (שמות ב, כג) ומראך נאוה – ויאמן העם (שמות ד, לא)'. 105 שועתך עלה: שמות ב, כג. כנראה משפט חסר ושיעורו: ראיתי את יגונך ושמעתי את שועתך שעלתה אלי (לפי שפיגל: 'שועתך'). ואולי יש לנקד עלה. 106 סבלך: עולך, לפי שמות ו, ז: 'סבלות מצרים'. יפיפיה עגלה: מצרים, לפי ירמיהו מו, כ (ושם: יפה־פיה). 107 בשלש המימות אשכלה: וכן בקדושתא של הקליר לפסח 'אסירים אשר בכשר' (פרנקל, מחזור פסח [לעיל, בביאור לשורה 8, עמ' 108]: 'צורריהם הממת בשילוש מהומה'. פרנקל, שם, הפנה למכילתא דרבי ישמעאל, שירה, פ"ה, עמ' 133: 'הרשעים שבהן היו מטורפין קצת, הבינוניים כאבן, הפקחים שבהן צללו כעופרת' (והשווה: מכילתא דרשב"י, בשלח טו, ה, עמ' 84), והסביר: 'המצרים ירדו לתהומות בשלש מכות'. ואולם דרשה זו נסמכת אל המילים 'ירדו במצולות', וצריך להניח כי הפייטן מסמך את הדרשה לתהומות יכסיומו' שלפני כן ואף דורש 'תהומות' מלשון 'מהומות'. וראה מדרש אחר במכילתא דרשב"י (בא יב, יג, עמ' 16): '...למלך שלקו המצרים באותו לילה בשלושה מיני פורעניות: במגפה ובהשחחה ובמכה'. דרשה נוספת החוזרת במכילתות היא: 'יהם את מחנה מצרים (שמות יד, כד) – אין הממה אלא מגפה, כענין שנאמר, והמם מהומה גדולה עד השמדם (דברים ז, כג) (מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח, פ"ה, עמ' 108, ועוד). ואולם, מתוך הדגשת השרוש המ"ם בדברי הפייטן יש אולי לשער כי עמדה לפניו דרשה מפורשת יותר מוז שלפנינו (ואולי משמשת יסוד לדבר חזרת המילים המשולשת: והם, תהמת [טו, ה], תהמת [טו, ח]). ואכן קיימת מדרשית' על 'שלוש מהומות' המגיעה אלינו בפיתוחים שונים. במדרש תהלים, פ"ח, מהדורת בובר, עמ' 51: 'אמר רבי אבא שלש מלחמות של מהומה הבטיח הקב"ה לישראל בכניסתן לארץ... ר' סימון... אמר אחת לשעבר שנעשה לפרעה'. ובאופן אחר במדרש שמואל, פ"ג, מהדורת בובר, קראקא תרנ"ג, עמ' 84. נראה כי לפני הפייטן עמדה צורה מקורית יותר של דרשה זו. 108 מה... כלה: שיר השירים ד, י.

ר' <אה> ראי' <תי> מפריכי המונך
 נגליתי ברחמים אליך לחנך
 סכיתי מדוק נועם חינוך
 דבש וחלב תחת לשונך

110

ר' <אה> ראי' <תי> עוללך נאנחים
 פטום ריח נירך וקנמון מפחים
 צאי לך במשכנות מבטחים
 וריח אפרך כריח תפוחים

115

ר' <אה> ראי' <תי> קהלך יפה כלבנה
 רוחש לפני שיח תחינה
 שאנן עוד אושיבך בקרית חנה
 תבואי תשורי מראש אמנה

120

[ז. רהיט]

ובכן וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג, ח)

ההצלת אמוניך ביד חזקה
 תציל בחוניך בחוזק מיד אכלה ומדקה

109 מפריכי: המעבידים בפרך. המונך: קהלך. 111 סכיתי: שמעתי. מדוק: מן השמים (ראה לעיל, בביאור לשורה 4). נועם חינוך: תחינתך הנעימה. 112 דבש... לשונך: שיר השירים ד, יא. 113 עוללך נאנחים: מכוון לגורה על הבנים (שמות א, כב). נאנחים: שמות ב, כג, ומדרשים רבים המתארים את סבלם ובכיים של התינוקות. בשמות רבה, א, עמ' 99, מובא: "ויאנחו בני ישראל... לפי שהיו אומרים חרטומי מצרים: אין לך רפואה אם לא תשחוט מקטני ישראל ק"כ בבוקר וק"כ בערב ורחוץ בדמיהם פעמיים ביום". ובשיר השירים רבה, ב (לפסוק ב, ט): "...והיה התינוק של ישראל שומע קול חברו שבוכה ובוכה עמו והיו נוטלין אותם ומשליכין אותם ליאור". ואולי 'עוללים' הוא כינוי לישראל בכלל. 114 פטום... מפחים: ראה לעיל, שורה 34, ובביאור שם. 115 צאי לך... מבטחים: היתוך של הפסוקים שיר השירים א, ח וישעיהו לב, יח. במשכנות מבטחים: בארץ ישראל. 116 וריח... תפוחים: על פי שיר השירים ז, ט. 117 יפה כלבנה: שיר השירים ו, י. 119 שאנן: בשלווה, המשך ללשון בישעיהו לב, יח, הנזכר לעיל, שורה 115. עוד אושיבך: לפי זכריה ת, ד. בקרית חנה: כינוי לירושלים, לפי ישעיהו כט, א. 120 תבואי... אמנה: שיר השירים ד, ח.

פיוט ז: רהיט, אקרוסטיכון א-ת. על רשימת הכינויים בפיוט זה ועל הרקע ההיסטורי ראה במבוא. 121 אמוניך: ישראל. ביד חזקה: שמות יג, ט ועוד. 122 בחונך: בניך. לפי ויקרא רבה לך, יד, עמ' תתט: 'בניך בני בחוניך', ועוד. אכלה ומדקה: מתוך תיאור החיה הרביעית בדניאל ז, ז, יט (ועיין גם בדניאל ב, מ). המלכות הרביעית נתפסה כאדום, היא רומא ויורשתה ביוזנטיון, ומשעת התנצרותה – הנצרות בכלל.

כְּהַצֵּ' <לֶתָּ > גְּאוֹלֵיךְ מִקּוֹשֵׁי קְשִׁישַׁת תְּבֹן קֶשׁ
תַּצֵּ' <יֵל > דְּגִלְיָךְ מִמְשׁוּלֵי בֵּית עֶשׂוֹ לְקֶשׁ

125 כְּהַצֵּ' <לֶתָּ > הַמּוֹנִיךְ בְּזֵרוּעַ מַגִּיא עֲנָמִים
תַּצֵּ' <יֵל > וְתוֹשִׁיעַ עִמָּךְ מִיַּד אֲדוֹמִים

כְּהַצֵּ' <לֶתָּ > זֹ עַם קְנִיַת מַכּוֹר בְּרָזֶל
תַּצֵּ' <יֵל > חוֹסִיךְ מִשִּׁינָה דִּי פְרָזֶל

130 כְּהַצֵּ' <לֶתָּ > טְלֹאֵיךְ מִרְפֵּשׁ טִיט וְחוֹמֶר
תַּצֵּ' <יֵל > יְדִידְךָ מֵאַצְבָּעַת רַגְלִיהָ מִקְצָתָם חוֹמֶר

כְּהַצֵּ' <לֶתָּ > כְּנַתְךָ בְּתַכַּל מַכּוֹת עֶשׂוֹ
תַּצֵּ' <יֵל > לְקוֹחִיךָ בְּגִידוּעַ קְרָנוֹת עֶשׂוֹ

כְּהַצֵּ' <לֶתָּ > מְחַכֵּיךָ מִתּוֹךְ דְּבָרִים חֲמִישָׁה
תַּצֵּ' <יֵל > נוֹאֲקִיךָ בְּעוֹרְרֶךָ ה' עֲצוֹת לְהַכְפִּישָׁה

135 כְּהַצֵּ' <לֶתָּ > סְגוּלֵיךָ מִיַּד אוֹמֵר מִי וְמִי
תַּצֵּ' <יֵל > עֲמוֹסִיךָ מִיַּד אוֹמֵרֶת בְּשָׁמַיִם מִי

123 מקושי... קש: לפי שמות ה, יב. הפייטן משתמש בלשון נופל על לשון ובחזרה, היוצרים אליטרציה. 124 דגליך: לפי שיר השירים ו, ד, י. ממשולי... לקש: לפי עובדיה פסוק יח. 125 בזוע: שמות ו, ו ועוד. מגיא: מארץ. ענמים: מצרים, לפי בראשית י, יג. 126 אדומים: ראה לעיל, בביאור לשורה 122. 127 ז... קנית: שמות טו, טז. מכור ברזל: ממצרים, על פי דברים ד, כ ועוד. 128 חוסיך: תהלים לא, כ ועוד. משינה די פרזל: דניאל ז, ז, יט, והיא שוב החיה הרביעית, המסמלת את רומא – הנצרות. 129 טלאיך: לפי ישעיהו מ, יא. מרפש טיט: הביטוי לפי ישעיהו נו, כא. וחומר: שמות א, יד. 130 ידיך: לפי ישעיהו ה, א. מאצבעת... חומר: דניאל ב, לג, מא–מב, סמל למלכות הרביעית. הפייטן רומז כמובן גם ל'חרס הטיט' המוזכר שם. 131 כנתך: לפי תהלים פ, טו. בתכל: בסיום. 132 לקוחיך: לפי שמות ו, ז. קרנות עש: דניאל ז, ז, כד. הביטוי 'גידוע קרניים' לפי תהלים עה, יא ועוד. 133 מתוך דברים חמישה: במדרש הגדול, שמות ב, כה, מהדורת מ' מרגליות, עמ' לט (ועיין שם במקבילות): '...מתוך חמישה דברים נגאלו ישראל ממצרים: מתוך צרה... מתוך תשובה... מתוך זכות אבות... מתוך רחמים... מתוך הקץ... ואף לעתיד לבוא כך הם נגאלין מתוך חמישה דברים...' (ועיין להלן, בסילוק, שורה 162). 134 נואקיך: לפי שמות ב, כד. ה' עצות: חמש עצות, כנראה מתוך אותם חמשת הדברים הנזכרים בהמשך המדרש שם, אך אולי רומז למדרש אחר. להכפישה: את אדום. 135 סגוליך: לפי שמות יט, ה ועוד. אומר מי ומי: פרעה, לפי שמות י, ח. 136 עמוסיך: לפי ישעיהו מו, ג. אומרת בשמים מי: לפי תהלים עג, כה, ומדרשו על אדום בפסיקתא דרב כהנא, פרה, ט, עמ' 75.

תַּצְוֵי > יל < פְּדוּיָךְ בְּשֵׁלֶשׁ יְשׁוּעוֹת
צוּעְקִיךְ וְתִקּוּם וְתִרְוּמָם וְתִנְשָׂא בִּגְוֵי שְׁעוֹת

תַּצְוֵי > יל < קוֹרְאִיךְ בְּאוֹמֵר וְעֵתָה לְכָה וְאֶשְׁלַח
רַבְבוֹת קוֹדֵם לְיִשְׁעֵי תִשְׁבִּי אֲשֶׁר תִּשְׁלַח 140

תַּצְוֵי > יל < שְׁבִטֶיךָ בְּיַד צִיר נֶאֱמַר לוֹ לָךְ לְשֵׁלוֹם
תִּמְמִימִיךָ בְּנוֹאֵי רַגְלֵי מְבֹשֵׁר מִשְׁמִיעַ > שְׁלוֹם

[ח. סילוק]

ובכן ונעריצך מלך

זְכַר חֲסֵדוֹ וְאִמּוֹנָתוֹ / אֶהְבֵּת אֵינֶךָ וְחִיבָתוֹ / וְסוּד שְׁבוּעַת חוֹק בְּרִיתוֹ / בֵּין הַבְּתָרִים
עֲמוּ בְּכַרְתּוֹ / וְצַדִּיקֵי יְחִיד וְעִקְדָתוֹ / עִמָּם בְּהַר מוֹר בְּהַתְנַוּתוֹ / זָרְעָם לְהַחְלִיץ
מִצָּרְתוֹ / וְחֲסֵד תָּם וְתוֹמָתוֹ / הַחֲקוֹק בְּכֶסֶף תִּפְאַרְתּוֹ / הַיּוֹת מִבֵּיט בְּתַבְנִיתוֹ / בְּכָל 145

137 פְּדוּיָךְ: לפי דברים ז, ח ועוד. הצורה כמו ישעיהו לה, י. בשלש ישעות: אולי כוונתו למכילתא דרשב"י, בא יב, כז, עמ' 26: 'אשר פסח... שלוש פסחות נאמרו בפרשה...'. 138 ותקום... בג' שעות: וכן בהושענא 'אל למושעות' (ר' גולדשמידט ו' פרנקל, מחזור לסוכות, ירושלים תשמ"א, עמ' 173): 'רגש תשואות / שלש שעות / תחיש לתשועות'. ושם הפנה גולדשמידט לשיר השירים רבה ד, ח (מקור מוכר בפיוטנו): 'א"ר ברכיה בשלש שעות הקב"ה פורע מן עשו הרשע ומאלופיו. מ"ט עתה אקום יאמר ה' עתה ארמם עתה אנשא' (ישעיהו לג, י). ואם כן, 'שלש שעות' הן שלוש עתים (לשון 'עתה' שנאמר בפסוק שלוש פעמים), ושלוש העתים שבפיוט לקוחים, כסדרם, מן הפסוק הנזכר. 'עשו' במדרש זה הוא מלכות רומי. 139 באומר: באמירה (שהתחילה את הישועה). ועתה... ואשלח: שמות ג, י (ושם: ואשלחך). 140 רבבות: ישראל, לפי במדבר י, לו. תשבי: אליהו, לפי מלכים א' יז, א. תשבי... תשלח: לפי מלאכי ג, כג. ושיעורו: כשם שהצלת את ישראל על ידי מינויו של משה לשליח, כך תציל את רבבות ישראל על ידי אליהו, שתשלח אותו קודם לבוא הישועה. השווה פסיקתא רבתי, פ"ד, דף י: "'ובנביא העלה ה' את ישראל ממצרים" (הושע יב, יד) – זה משה, "ובנביא נשמר" (שם) – זה אליהו. אתה מוצא שתי נביאים עמדו להם לישראל... משה ראשון ואליהו אחרון [ושניהם] גואלים את ישראל בשליחות. משה גאלם ממצרים בשליחות – ועתה לכה ואשלחך... ואליהו גאלם לעתיד לבוא בשליחות – הנה אנכי שולח לך את אליהו...'. 141 ציר: משה, וראה להלן, שורה 185. לך לשלום: שמות ד, יח. 142 בנואי... שלום: לפי ישעיהו נב, ז. מבשר: מלך המשיח, ראה שיר השירים רבה ב, ג.

ח. סילוק: 143 זכר... ואמונתו: תהלים צח, ג. וראה לעיל, שורה 88. איתן: אברהם, השווה פסיקתא דרב כהנא, פרה, עמ' 61: 'איתן – זה אברהם אבינו, דכת' משכיל לאיתן האזרחי (תהלים פט, א). אהבת איתן: לפי ישעיהו מא, ח. וסוד... בריתו: הברית – בבראשית טו, יח – כא, וסוד השבועה הוא הקץ הנרמז שם (פסוקים ג' – טו. ועיין לעיל, בביאור לשורה 74). ושיעורו: הקב"ה זכר את הקץ שנשבע עליו ואת הברית אשר כרת עם אברהם על הארץ. 144 יחיד: יצחק, לפי בראשית כב, ב. עמם: עם אברהם ויצחק. בהר מור: שיר השירים ד, ו – כינוי להר המורייה. בהתננות: בהתנאות. ואולי יש לקרוא 'בהתננות', מלשון תנאי, כעניין שמצאנו בשיר השירים רבה ב, טז (על הפסוק 'עד שיפוח היום'): "'על הרי בתר" – בזכות התנאים שהתניתי עם אברהם אביכם בין הבתרים, שנאמר: "ביום ההוא כרת ה' את אברהם ברית לאמר..." (בראשית טו, יח) (אלא שמדרש מסוים זה מדבר באברהם ובברית בין הבתרים). 144 – 145 זועם... מצרות: מכוון לבראשית כב, זי – יח. תם: יעקב. החקוק... בתבניתו: בבראשית רבה סח, יב, עמ' 788, נדרש על הפסוק: 'ישראל אשר בך אתפאר' (ישעיהו מט, ג): 'את הוא שאיקונין שלך חקוקה

עת צַרָה לַחֹן כְּנָתוֹ / וְהִבְטִיחוּ בְנוּעַם אֲמוֹנָתוֹ / אֲנֹכִי אֲרַד עִמָּךְ צוֹעֵן בִּירִידָתוֹ /
 וְאֲנֹכִי אֲעַלְךָ בְּעֵלוֹתוֹ / בְּזִכּוֹת שְׁלֹשְׁתָּן גְּלָה צְדָקָתוֹ / וְשֹׁמֵר לְנִימּוֹ הַבְּטָחָתוֹ / וַיִּדְלַג
 קֶץ גְּזִירָתוֹ / לְהַחִישׁ זְמַן גְּאוּלוֹתוֹ / וּכְשֶׁר עָנִי עִם וְאֲנַחְתּוֹ / לְמַעַן קַדְשׁוֹ עֲלֵתָה
 שׁוֹעֲתוֹ / עוֹרֵר רַחֲמָיו לְיוֹנָתוֹ / וְהִעִיר חֲסָדֵי גְדוּלוֹתוֹ / וְנוֹדַע כִּי אֵין זוּלוֹתוֹ / וְאֵין
 כְּשִׁמְעַ גְּבוּרָתוֹ / וּלְעֵין כָּל גְּלָה מְלָכוֹתוֹ / וְרוֹמְמוֹ עִמּוֹ תְהַלְתּוֹ / הַדִּיעַ יִישׁוּעָתוֹ

150

וְלָמָּה נִכְתְּבוּ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה / קוֹדֵם לְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה / כִּי שְׁלֹשִׁים הָיוּ קְשׁוֹת
 מְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה / שְׁבַם כְּבֹד עוֹל יִשְׁינָה / וּבָם גָּזְרוּ גְזִירוֹת קְשׁוֹת עַל שׁוֹשְׁנָה /
 וְעֶשְׂרֵה הָיוּ קְשׁוֹת מְשֻׁלָּשִׁים שָׁנָה / שְׁבַם הֵיכָרוּ בְּשִׁלְשׁ לְעֵדוּת מִי מִנָּה / תְּמוֹרֵם הוֹכּוֹ
 בְּעֶשְׂרֵה בְּאַחַת שָׁנָה / מִכָּה מִמִּכָּה מְשׁוֹנָה / וְכָל כֶּךָ לָמָּה עוֹל נִשְׁתַּנָּה / עַד כִּי גָמְרוּ
 עִם תְּשׁוּבָה נִכּוֹנָה / לְשַׁפּוֹף תְּפִלָּה לְהַרְבוֹת תַּחֲנָה / עַד גַּע צָקוֹנָם לְשִׁמֵּי מְעוֹנָה /
 פְּנֵי קוֹנָם לְמִצּוֹא חֲנִינָה / לְהַחִישׁ הַשְׁעָה וְהַעוֹנָה

155

למען, ולכן כאן 'בכסא תפארתו'. ובמסכת היכלות רבתי, פ"ט (בתוך: ילינק, בית המדרש, ג, עמ' 90): 'מה אני עושה לקלסתר פניו של יעקב אביהם שהיא חקוקה לי על כסא כבודי. כי בשעה שאתם אומרים לפני קדוש כורע אני עליה ומחבק...'. 146 עת צרה: לפי ירמיהו ל, ז. כננתו: ראה לעיל, בביאור לשורה 131. אנכי... צוען: לפי בראשית מו, ד. 147 ואנכי אעלך: שם. שלשתן: שלושת האבות. גלה צדקתו: תהלים צח, ב. ושומר... הבטחתו: בהגדה של פסח, כשר (לעיל, הערה 4), עמ' כט: 'ברוך שומר הבטחתו לישראל, ברוך הוא, שהקב"ה חישב את הקץ כמה שאמר לאברהם אבינו... וידלג... גזירתו: ראה לעיל, בביאור לשורה 8. 148 להחיש... גאולתו: ראה לעיל, בביאור לשורה 102. וכשר: כאשר ראה. למען קדשו: לשמים, לפי דברים כו, טו ועוד. ליונתו: לישראל, לפי שיר השירים ב, יד. עלתה שועתו: שמות ב, כג. 149 כי... זולתו: לפי שמואל ב' ז, כב; תהלים יח, לב, ועוד. 150 כשמעו: כשמועת, כמו בראשית כט, יג. ולעין... גלה: לפי תהלים צח, ב. והוממו: בדומה לתהלים צט, ה. הודיע... שועתו: תהלים צח, ב. פתח וסיים באותו מזמור. 151 ולמה... שנה: שמות יב, מ. כי שלשים... שנה: בויקרא רבה יט, ה, עמ' תל: 'יהיה בימים הרבים הם (שמות ב, כג), וכי רבים היו, אלא על ידי שהיו ימים שלצער לפיכך הוא קורא אותם רבים'. וכן מצינו בסדר עולם רבה, פ"ג, ז ע"ב: "ועבדים" – אלו ימי השעבוד, "וענו אותם" – אלו ימי העינוי. כלומר, עיקר השעבוד היה בסוף, אך לאמנין שלושים השנה נראה כי לפני הפייטן עמד מדרש שנעלם מעינינו. ניתן לפרש כי שלושים השנים האחרונות מתוך ארבע מאות השנים היו קשות, אם כי אולי הכוונה לשלושים שנים נוספות על ארבע מאות השנים, ואם כן אזי תקופת ארבע המאות מתחילה במעמד ברית בין הבתרים עצמו (ולא כפי שכתב בפיוט ד). פירוש כזה מצאנו אצל הרמב"ן כאן, וכן בתוספות, שבת י ע"ב, ד"ה ה"ג'. 152 ישנה: ישראל, לפי שיר השירים ה, ב. ושיעור הכתוב: כבר עול על ישראל. וראה לעיל, שורה 106. יריות: מפרט להלן. שושנה: ישראל, לפי שיר השירים ב, א-ב. 153 ועשר: לא מצאתי מקורו (ואולי דורש 'עשר' מתוך 'מאתים' ועשר' שבמדרש, כשם שדרש 'שלושים' מתוך 'ארבע מאות ושלושים' שבפסוק. וראה: מכלילת דרשב"י, וארא ו, ב, עמ' 7: 'מ'אחר ששעבדו בהם מאתים ועשר שנים, עכשיו אומר לי פרעה, מי שעבדו עבד עשר שנים ולא מיחה בו...'). בשלש: בקהלת רבה ט, טו: '...ובנה עליה מצדים גדולים – שגזר גזרות קשות זו מזו, שנמנע מתשמיש המיטה, ומשך להם בערלה, וגדל להם בלורית...! (והשווה: תנחומא, שמות ה), וכפי שמפרש הפייטן להלן, שורות 157-158. עדת... מנה: ישראל, לפי במדבר כג, י. תמורם: כנגדם. 154 באחת שנה: השווה סדר עולם רבה, פ"ג, ח ע"א: 'מכות מצרים י"ב חודשים...'. וכן במשנה, עדויות ב, י: 'משפט המצרים שנים עשר חודש' (ואולי יש לפרש את המילים 'באחת ועשר פוט נוגעה', שמתוך המגן בקדושתא הקלירית 'החודש' אוצר התפילות (לעיל, הערה 31), ב, עמ' 216, באופן זה: 'בשנתן) אחת ועשר (מכות)). נשתנה: כנראה, הוכפל, וראה לעיל, בביאור לשורה 77. עד... נכונה: ראה לעיל, שורה 5, ושורה 133 ובביאור שם. 155 לשפוף תפלה: בדומה לתהלים קב, א. בשמות רבה כא, ה: "ויזעקו..." (שמות ב, כג). היה הקב"ה מתאוה לתפלתו'. צקונם: ישעיהו כו, טז (המובא בשרשרת הפסוקים של המגן). מילה יחידאית שעניינה תפילה. מעונה: השמים, לפי דברים לג, כז.

תחילת גזירות שגזרו תחילה / לעשות כולה שומי ערלה / לבטל מהם ברית
מלה / ותגלחת ובלורית טהרתם לחלה / ומפריה ורביה אותם לבטלה /
ובמעשה ניסים עצת צר הובטלה / כי אין חכמה ואין תבונה מועילה / ואין עצה
נגד נורא עליה / ואין לפניו שכחה ועולה / אבל יש לפניו יראת וחיילה / ועוז
160 וכבוד וקר וגדולה / ושבח ורנן ותוקף ותהלה

כי בטרם יולדו הרים / ובטרם רקע גיא על נזלים קרים / צפה והביט בשלשה
דברים / כי הם גאולה לעמו ממהרים / ושלשתן במקרא אחד אמורים / ויפגעו
עמי בו נאמרים / ויתפללו זו תפילה מעתירים / ויבקשו פני זו צדקה ומתן
165 סתרים / וישובו מדרכיהם תשובה ודיי גומרים / כנגד שלשתן שלוש מבושרים /
ואשמע ואסלח וארפא מתבשרים / ובן תמכו שלשת הורים / ובן צדקו להיות
ראש צורים / ובם זכו להקראות המה היוצרים / ובם נתכנו המה היוצרים

ובאותו הזמן שפכד עולם / וגזר פרעה והערילים / נולד נאמן העתיד לגאולם /

159–160 לעשות... לבטלה: שלוש גזרות, המנויות לעיל בביאור לשורה 153. וכן בפרקי דר' אלעזר, פכ"ט. ואולם, יש לציין כי מסורת דרשנית אחרת גורסת כי ישראל ביטלו את המילה מעצמם (וראה בפירושו הרד"ל שם; תורה שלמה, שמות א, אות סח).
157 כולה: אולי יש לקרוא: 'כולם' שומי ערלה: שאינם נימולים. ואפשר לקרוא גם 'שומר ערלה'. 158 ומפריה... לבטלה: בהגדה (כשר [לעיל, הערה 4], עמ' מא): 'ירא את ענינו – זו פרישות דרך ארץ'. ובתנחומא פקודי, ט: '...גזר עליהם פרעה שלא יהיו ישינים בבתיהן, שלא יהיו משמשין מטותיהן'. 159 עצת... הובטלה: לפי מסורת מדרשית אחת, שמרו ישראל על צביונם: 'בזכות ארבעה דברים נגאל ישראל ממצרים... לא ביטלו את המילה' (מדרש תהלים קיד, ג, עמ' 472). וכן 'בשכר נשים צדקניות', שהתמסרו לפריה ורביה (שמות רבה א, יב, עמ' 54). ואולם, לפי מסורת מדרשית אחרת: 'גוי מקרב גוי – שהיו אילו ערלים ואילו ערלים, אילו מגדלי בלורית ואילו מגדלי בלורית...' (פסיקתא דרב כהנא, החודש, יא, עמ' 100). כי אין...: לפי משלי כא, ל. נורא עליה: תהלים סו, ה. 160 ואין לפניו... ועולה: על פי משנת אבות ד, כב. 161 ותוקף: חזק, ראה אסתר י, ב. כנגד חמישה דברים שאין לפניו (מהם שלושה מן האדם כלפיו ושניים מלפניו כלפי האדם) מונה עשרה דברים שיש לפניו (מהם חמישה כלפי האדם וחמישה מן האדם כלפיו). 162 כי בטרם... הרים: תהלים צ, ב (ובהמשכו: 'תשב אנוש עד דכא...'). רקע: לפי תהלים קלו, ו. גיא: ארץ. נזלים קרים: מים, לפי ירמיהו יח, יד. רוצה לומר כנראה שהקב"ה ברא את שלושת הדברים שהלהן לפני בריאת העולם ויעיד אותם לגאולת עמו. 162–166 בשלשה דברים: תפילה, צדקה ותשובה, כפי שמפרט להלן. על כך שהתשובה קדמה לבריאת העולם ראה: בראשית רבה א, ד, עמ' 6. במקרא אחד: דברי הימים ב, ז, יד, ובבראשית רבה מד, יב, עמ' 434; וכן: פסיקתא דרב כהנא, ביום השמיני, עמ' 425; ירושלמי, תענית ב, א, סה ע"ב: '...שלושה דברים מבטלים את הגזירה ואילו הן תפילה וצדקה ותשובה, ושלשתן בפסוק אחד: ויכנעו עמי... ויתפללו – הרי תפילה, ויבקשו פני – הרי צדקה... וישובו מדרכם הרעה – הרי תשובה' (ועיין לעיל, בביאור לשורה 133). 164 מתן סתרים: לפי משלי כא, יד. 165 וודיי: באמת. ואפשר לנקד: וודיי. ואשמע... וארפא: בדברי הימים ב, שם. 166 ובן תמכו: ובהן (בתשובה, תפילה וצדקה) אחזו. שלושת הורים: האבות. צדקו: היו צדיקים. ראש צורים: במדבר כג, ט. 167 המה היוצרים: דברי הימים א, ד, כג. מייחן שהיה לפניו מדרש שדרש פסוק זה על האבות. ובבראשית רבה ח, ז, עמ' 61: '...בנפשותן של צדיקים נמלך (בשעה שברא את העולם) ה"ה המה היוצרים...'. ואם כך, הקטע פותח בבריאה ומסיים בה. והשווה לסדר ה' קנני' לשבועות, אות ס' (מחזור לשבועות, מהדורת י. פרנקל, ירושלים תש"ס, עמ' 199). ובם נתכנו... היוצרים: נראה כחזרה של המעתיק. 168 שכבד עולם: לעיל, שורה 151, אמר כי שלושים השנים האחרונות היו קשות, ומכאן משמע כי כבר שמונים שנה לפני הגאולה 'כבד עולם'. וכאן מתאים יותר להביא דרשה אחרת, כמובא בסדר עולם רבה, פ"ג, ח ע"א (=פסיקתא דרב כהנא, החודש, ט, עמ' 94):

170 רשום באות ברית עולם / ותרא אותו כי טוב הוא מכולם / ושלשה ירחים נצפן
 ונעלם / וכל כך למה בשבילם / שעדיין קצם לא הושלם / עד שבו עד גאלם / כי
 התשובה מדלגת קץ שישלם / וכן בנימו לפניו בהתפללם / אורח צדקה בהסלילים /
 תשובה גמורה בהכלילם / יופקדו בזכירת ימי עולם / וכמו מצוען העלם / כן מביין
 עממים יקהילם / כרחמי וקרוב חסדיו אשר מעולם / ושבו בנים לגבולם

כי פגאולה הראשונה פן ישועה האחרונה

175 גאוללה <ה> הראשונה <ו> היתה באותות ומופתים
 גאוללה <הזאת> יראו בדוק אותה [ו]מופתים

גאוללה <הראשונה> ביום ובלילה
 גאוללה <הזאת> בלא יום ולא לילה

גאוללה <הראשונה> הנה בכורי מצרים

ראין השעבוד... פחות מפ"ז שנים כשנותיה של מרים' (ובדומה לכך בשיר השירים רבה ב, כד). נאמן: משה, ראה לעיל, בביאור לשורה 75. 169 רשום... עולם: לפי מסורת מדרשית קדומה, המובאת למשל בשמות רבה א, כ, עמ' 71 (עיין שם במקבילות), נדרש על הפסוק 'ותרא אותו כי טוב הוא' (שמות ב, ב): 'אחרים אומרים שנולד מהול'. באות... עולם: המילה, צירוף של שני ביטויים: 'אות ברית' (בראשית ז, יא) ו'ברית עולם' (שם, יג). ותרא... הוא: שמות ב, ב. 170 וכל כך למה: התארכה תקופת השעבוד והיה צורך להצפין את הגואל? 170-171 שעדיין... שישלם: כלומר, מצד אחד עדיין הקץ הקצוב לא נשלם, אך מצד אחר קיימת אפשרות לקצרו על ידי תשובה. וכך בתנחומא, בא, ט: 'כתיב "ארבע מאות שנה" וכתיב "דור רביעי ישובו הנה" הא כיצד? עשו תשובה אגאלם לדורות ואם לאו לשנים'. התשובה... שישלם: ראה לעיל, בביאור לשורות 162-166, וכן בביאור לשורה 25. 172 בהכלילם: בהשלים. יופקדו: ייזכרו. בזכירת... עולם: לפי דברים לב, ז. 173 כרחמי... מעולם: ישעיהו ט, ז; נד, ח. ושבנו... לגבולם: ירמיהו לא, טז. 174 כגאולה... האחרונה: השווה לעיל, בסיומי המגן, המחיה והמשלש. לביטויים 'גאולה ראשונה' ו'גאולה שנייה' ראה: מכילתא דרשב"י, בא יב, מב, עמ' 35; שם, בשלח טו, יא, עמ' 94 (= מכילתא דרבי ישמעאל, שירה, פ"ח, עמ' 144): 'ד"א עשה פלא עם אבות ועתיד לעשות עם הבנים, וכן הוא אומ' כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז, טו; פסוק מן ההפסטה) - אראך מה שלא הראיתי לאבות, נפלאות מה שלא הפלאתי לאבות, שלא כניסין וגבורות שעשיתי לאבות עתיד אני לעשות עם הבנים...'. ובהתאם לכך הפייטן מגדיל את 'הגאולה הזאת' ביחס לגאולה הראשונה. בפסיקתא רבתי, פט"ו, עב ע"ב (=פסיקתא דרב כהנא, החדש, עמ' 92): 'כגואל ראשון כך גואל האחרון'. ואילו בפסיקתא רבתי, פל"ו, קסב ע"א: 'לא כגאולה ראשונה כך גאולה אחרונה, כי גאולה ראשונה היה לכם צער ושעבוד מלכיות [אחריה] אבל גאולה אחרונה אין לכם צער ושעבוד מלכיות [אחריה]'. לרשימה זו שבפייטנו יש מקבילה רחבה המובאת ב'מדרש חדש על התורה' שפרסם מאן, ראה לעיל, הערה 47. וראה גם לעיל, בביאור לשורות 64-65. 175 באותות ומופתים: דברים ו, כב ועוד. 176 דוק: שמים (ראה לעיל, בביאור לשורה 4). יראו... מופתים: לפי יואל ג, ג. 177 ביום: שיצאתם ממצרים הייתה בעצם היום (שמות יב, נא). ובלילה: שהרשות לצאת ניתנה להם בלילה (שמות יב, כט, לא; דברים טז, א). השווה לקדושתא של ניי לפסח 'אשמורה זאת אשמור נצח' (מהדורת רבינוביץ [לעיל, בביאור לשורה 10], ב, עמ' 254): 'כנגאלנו בחצי ליל ויצאנו בחצי יום'. 178 בלא יום ולא לילה: זכריה יד, ז.

180 גְּאוּלָּהּ <הַז>אֶת <זָבַח גְּדוּל יְשִׁית בְּצָרִים

גְּאוּלָּהּ <הַז>רֵאשׁוּנָה <נָמוּ קוֹל דְּוִדִי הִנֵּה זֶה
גְּאוּלָּהּ <הַז>אֶת <יֹאמְרוּ הִנֵּה אֵלֶּה>יִנּוּ זֶה

גְּאוּלָּהּ <הַז>רֵאשׁוּנָה <בְּשִׁלְשֵׁת רוּעֵי אַמוֹנָה
גְּאוּלָּהּ <הַז>אֶת <תִּהְיֶה בְּשִׁבְעָה וּשְׁמוֹנָה

185 גְּאוּלָּהּ <הַז>רֵאשׁוּנָה <וַיִּלֶּךְ וַיֵּשֶׁב צִיר אַמוֹנִים
גְּאוּלָּהּ <הַז>אֶת <בְּמַשִּׁיב לֵב אָבוֹת עַל בְּנִים

גְּאוּלָּהּ הַרֵאשׁוּנָה וַעֲתָה לָכֵה וְאֶשְׁלַחְךָ נֹאמֵר לְנַבִּיא
גְּאוּלָּהּ הַזֹּאת הִנֵּה אֲנִכִי שׁוֹלַח לָכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא

190 וַיִּצְמַח צִמְח מִמַּטֵּה תַּפְאָרָה / בְּשֵׁם אוֹם כַּחֲמָה בְּרָה / וְעַל שֵׁם דְּוִד הוֹרוּ נִקְרָא / כִּי
מַלְכוּת בֵּית דְּוִד בְּיָדוֹ כְּתוּרָה / וּבְשֵׁם יִי צְדָקֵינוּ הוֹקְרָא / עַל כִּי תִצְדַּק אוֹם מֵאַמְנָה
שְׂרָה / וּבְשֵׁם עֲנַנִּי כְּנֵהוּ עוֹנֶה עֲתִירָה / וּשְׁמוֹ מִנְחָם מִן הַנִּיחַ אֲנַחָה וְצָרָה / וְנִתְכַנְּנָה
בְּשֵׁם נְהִירָה / כִּי רְכוּבוֹ עִם עֲנַנִּי נְהוֹרָה / וּבְיָדוֹ תִצְמַח לְחַשִּׁיכָה אוֹרָה / וַיִּגְלָה צוֹר

180 זבֹּחַ גְּדוּל: לפי יחזקאל לט, יז. בְּצָרִים: ברומי. השווה: תנחומא, בובר, בא, ו: 'כל מקום שכתבי בו צר חסר ו', במלכות רומי הרשעה הזו הכתוב מדבר, שהיא מצירה לישראל'. וראה לעיל, הערה 49. 181 נָמוּ: אמרו. קוֹל... זה: שיר השירים ב, ח, ובפסיקתא דרב כהנא (כמובא לעיל, בביאור לשורה 25) נדרש על גאולת מצרים. הַנֵּה...: ישעיהו כה, ט. 183 בְּשִׁלְשֵׁת רוּעֵי אַמוֹנָה: לפי זכריה יא, ח, הנדרש על מרים, אהרן ומשה, בספרי דברים, פִּסְקָא שְׁהָ, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 326, ועוד. 184 בְּשִׁבְעָה וּשְׁמוֹנָה: לפי מיכה ה, ד. ראה: שיר השירים רבה ח, ג; בבלי, סוכה נב ע"ב (שבעה רויעים: אדם, שת, מתושלח, אברהם, יעקב, משה ודוד. ושמונה נסיכי אדם: ישי, שאול, שמואל, עמוס, צפניה, צדקיהו, אליהו ומשיח). 185 וַיִּלֶּךְ וַיֵּשֶׁב: שמות ד, י. צִיר אַמוֹנִים: משה; המליצה על פי משלי יג, יז. 186 מַשִּׁיב לֵב... בְּנִים: כינוי לאלהיו, על פי מלאכי ג, כד. 187 וַעֲתָה... וְאֶשְׁלַחְךָ: שמות ג, י. לְנַבִּיא: למשה. 188 הַנֵּה... הַנְּבִיא: מלאכי, שם. השווה לעיל, שורות 139–140. 189–192 פִּסְקָה זו עוסקת בשמות המשיח. כבסיס מדרשי לה ראה: מדרש איכה, פ"א, מהדורת בובר, עמ' 88: "'כי רחוק ממני מנחם...'" (איכה א, טז) – מה שמו של מלך המשיח... ה' שמו – "זה שמו אשר יקראוהו 'צדקיננו' (ירמיהו כג, ו)... צמח שמו, שנאמר "הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח" (זכריה ו, יב)... מנחם שמו'. וראה: ירושלמי, ברכות ב, ד, ה ע"א: 'דוד שמה... צמח שמו, מנחם שמו'. 189 צִמַּח: כנזכר לעיל; וראה גם ירמיהו כג, ה; לג, טו, ועוד. מַמְטָה: ראה ישעיהו יא, א. וּלְשׁוֹן מַטֵּה תַּפְאָרָה' השווה: ירמיהו מח, יז. אוֹם... בְּרַת: ישראל, לפי שיר השירים ו, י. וְעַל... נִקְרָא: דויד, או בן דויד. 190 וּבְשֵׁם יִי צְדָקֵנוּ הוֹקְרָא: על פי ירמיהו כג, ו. 191 אוֹם... שְׂרָה: ישראל, לפי שיר השירים ד, ח. עֲנַנִּי: תנחומא, בובר, תולדות, כ: 'מיהו ענני (דברי הימים א' ג, כד) – זה [מלך] המשיח'. עוֹנֶה עֲתִירָה: ה'. 192 נְהִירָה: בראשית רבה א, ו, עמ' 3–4: 'זנהורא עימיה (דניאל ב, כב) – זה מלך המשיח'. השווה: איכה רבה א, נא. רְכוּבוֹ... נְהוֹרָה: צירוף מתוך דניאל ז, יג וזכריה ט, ט. והשווה: בבלי, סנהדרין צח ע"א (על ישוב הסתייה בין שני הפסוקים), וכאן הוא ביאור לשמות 'ענני' ו'נהירא' יחדיו.

בְּעִיר נְצוּרָה / יַעֲיִן בְּעִיִן יַחְזוּהוּ עִם בְּמוֹרָא / בְּשׁוּבוֹ בְּרַחֲמִים לְמָקוֹם מֵה נּוֹרָא

195 וּבָא יִי אֱלֹהֵי לְמַקְדָּשִׁים / וְעִימוֹ קְדוּשִׁים / וּצְבָאוֹת אֵילֵי תְרִישִׁים / וּמַחְנוֹת
עִירֵינָּה וְקְדִישֵׁינָּה / מִנְהַר דֵּי נּוֹר מִתְחַדְּשִׁים / לְפָאֵר פְּנֵי מַלְכָּם נִיגְשִׁים / וְגִלְגַּל וְכַרְוּבַיִם
וְחֻשְׁמֵל רוּעָשִׁים / וְעוֹלָם כּוֹלוֹ מְרַעֲשִׁים / לְיוֹשֵׁב עַל פְּסָא מְעַרְי-צִים <
וּמְקַדְּשִׁים / ק[דוּש] ק[דוּש] מְשֻׁלְשִׁים

ככ>תוב> וקרא <זה אל זה ואמר...> (ישעיהו ו, ג)

והיה <ה' למלך על כל הארץ...> כמו <בדברי קדשך כתוב לאמר ימלך ה' לעולם...>

193 נצורה: בת ציון, לפי ישעיהו א, ח. ועין...: לפי ישעיהו נב, ח. בשוּבוֹ בְּרַחֲמִים: לפי זכריה א, טז. לְמָקוֹם מֵה נּוֹרָא: לירושלים, לפי בראשית כח, יז, הנדרש על ירושלים; ראה: בראשית רבה סט, ז, עמ' 796. 194 וּבָא... קְדוּשִׁים: לפי זכריה יד, ה. וּצְבָאוֹת... תְרִישִׁים: כינוי למלאכים, ראה: יחזקאל א, טז; ג, ט. 195 עִירֵינָּה... מִתְחַדְּשִׁים: דניאל ז, י. ראה בבלי, חגיגה יד ע"א: 'כל יומא ויומא נבראין מלאכי השרת מנהר דינור, ואמרי שירה ובטלי, שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך'. וּגִלְגַּל... וְחֻשְׁמֵל: ביטויים הלכותיים מתיאורי התגלות ה' ביחזקאל, פרקים א, י. 196 לְיוֹשֵׁב... כּסָא: ה', לפי ישעיהו ו, א. 197 ק[דוּש] ק[דוּש]: שם, פסוק ג.

חילופי הנוסח

מפתח לכתבי היד:

א	כ"י אוקספורד-בודלי MS Heb. d 41, עמודים 854–855 (נוסח הפנים).
ב	כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 5557 N, דף 41.
ג	כ"י קימברידג' T-S NS 38a.74a.
ד	כ"י קימברידג' T-S NS 236.8.

מגן – מקבילות: ב (שורות 1–23)

4 נא[קם]] נאקם ב 7 למו[ן] חסר ב 8 עבדותם] עבְדוֹתָם ב 10 כחז[ן] חז ב מראה] מְרָאָה ב 11 הראה] הוֹרָאָה ב
12 עת[ן] בעת ב ראה] ראו ב 14 עני[ן] עניי ב 14–15 בין השורות נוסף: ונ' אגילה ואשמחה בחסדך אשר ראית את עניי
ידעת בצרות נפשי <תהלים לא, ח>; ונ' חנני[ן] י' ראה עניי <משנאי מרוממי משערי מות- > (שם ט, יד) ב 15 אב] על בנים
נוסף ב 16 א"ל אלהי אבותינו ב 17 נא[קתם]] נאקתם ב 18–19 בין השורות נוסף: ונ' ויאמר אך עמי המה <בנים לא
ישקרו ויהי להם למושיע> (ישעיהו סג, ח) ב

מחיה – מקבילות: ב (שורות 44–47); ג (שורות 43–47)

38–43 בין השורות מופיעים במקוטע הפסוקים הבאים: [...] ויזעקו/ויצעקו אל- יי בצר להם <...> (תהלים קז, ו = ג = יט = כח) ונ' [...] <...> ונ' שומע תפילתך] <עדיך כל בשר יבאו- > (תהלים סה, ג) ב 43 חסדי... וגו' [כעל] כל אשר גמלנו ה' ורב טוב
[ל]בית ישראל אשר גמלם [כרח]מיו וכתב חסדיו נוסף ג 46 כן] כן ב 47 רקובי[ן] רדומי רקובי ב רק[...].]ב[...]. בין שורות
47–48 מחיה] חסר ב מחיה המתים ג 48 יום] חסר ב

משלש – מקבילות: ב, ג, ד (שורות 70–73)

49 אל] חסר בג 50 בכל עת ושהיה] חסר (נראה כדילוג של המעתיק, ונוסף בגיליון: [בכל שעה], עם סימן לצד המילה 'קויך') ב

בכל שעה ג 57 שנות] עונות ג 58 צרים] צרינו ב ג 59 לאין] עד אין ב ג 61 חמרה] והלל ג לך] חסר ב 62 תהלותיך] תהילתך ב תהילת] ג שפתותינו] שפתינו ב ג 63 פלאות] פלאך ב פלאיך ג בחזות] חסר ולמעלה מוגה: נחז ב נחז ג 64 צאתך] מא' מצ' נוסף ב] [מצרים אראנו נפלאות נוסף ג 64-65 בין השורות נוסף: ונ' מה שהיה הוא שיהיה (קהלת א, ט) ב ג (...) ומה ש[נעשה] הוא שיעשה ואין כל חדש ת>חת< הש>מש< (שם) ג 65 כל השורה חסרה ג 66 קוינו] קיוונו ב היה זרועם (...) צרה נוסף ג 67 שפתי...פדית] שפתי וג' ב שפתי [הפסקה (רצף של 'י') ובשורה חדשה]: פדיתה תמימים ג 68 מפרך] מידוחק ב מדוחק ג 69 מדוחק] מפרך ב ג 70 תודע] תידע (ואולי: תודע) ג גואלם] גולם (או: גולם) ב 72 לא] [ל]א ג (ובצד הגהה, שהשלמתה היא כנראה כך: [קרי] לו [כתיב ל]א) צר] ומלאך (...) עולם נוסף ג 73 גאלינו] גואלינו ג ד ונ'...צב>אות<] ונ' ישראל <?> ב צב' ש' [ק]דוש [...] לןך] יי לעולם וג' ג ש' וגו' ונ'] נוסף ד 74-73 בין השורות: ואתה קדוש] יושב תהל' ישן] (תהלים כב, ד) נוסף ג

פיוט ד – מקבילות: ב (שורות 74-86), ג (שורות 74-79), ד

74 בכפל] [בכפל ד 76 סתום] סתים ד וגנון] וגנו ד סתמת] היחמדתה (ואולי: היחמרתה) ב החמרתה ג חמדתה ד 77 בשני] בי שני ב כי שני ד [?] ג שעבודים] [עבודים ג עיבורים ד בטעם] (אולי: בנועם ב בנועם ד גמרתה] אמרתה ג 78 ונינו] ונינו ב ג ד לקויד] לקוויך בג לנושעים ד שמרת] [?] ג בישרתה ד (ניכרת קפיצה של מעתיק זה לשורה 80) 81 ארבע מאות] ת' ד 82 חזרת] חזרת ב ד ולמאתים] למאתים ד 84 רחום וחנון] חנון ורחום ד 88 וחסדיך] בריתך ד 90 וברית... הקמות] וברית [?] היקמתה ד 91 בפיהם נזכרת] חסר ד 92 כל השורה חסרה ד

[נוסף בעת ההגהה להערה 17:

כדאי להבהיר את המבנה הקודקולוגי של טומוס זה (MS Heb. d 41, דפים 29-56) כפי שהוא מונח לפנינו. הטומוס כולל שני קונטרסים של המעתיק הראשון, בעלי נתונים קודיקולוגיים מסוימים (כגון קלף עבה, חירור בשוליים, שרטוט השורות), ולתוכן נתחבו בצורות שונות גליונות של המעתיק השני, בעלי נתונים קודיקולוגיים אחרים (קלף דק יותר, אינם מחוררים בשוליים, ללא שרטוט, מידות הדף קטנות יותר). הקונטרס הראשון של המעתיק הראשון כולל ארבעה גליונות כפולים (הממוספרים כיום כדפים 29-32; 39-42). למפתחו הוכנס "קונטרס" מלאכותי בן שלושה גליונות כפולים של המעתיק השני (דפים 33-38). לאחר קונטרס משולב זה מופיע כיום דף בודד אחד ממעתיק ב ומן הקלף הדק (43) ולאחרי דף בודד אחד ממעתיק א (44). הקונטרס השני של המעתיק הראשון כולל ארבעה גליונות כפולים שהופרדו (45-46; 49-52; 55-56) ובאמצעותן הוכנסו שני גליונות כפולים של המעתיק השני ומן הקלף הדק (47-48; 53-54).

